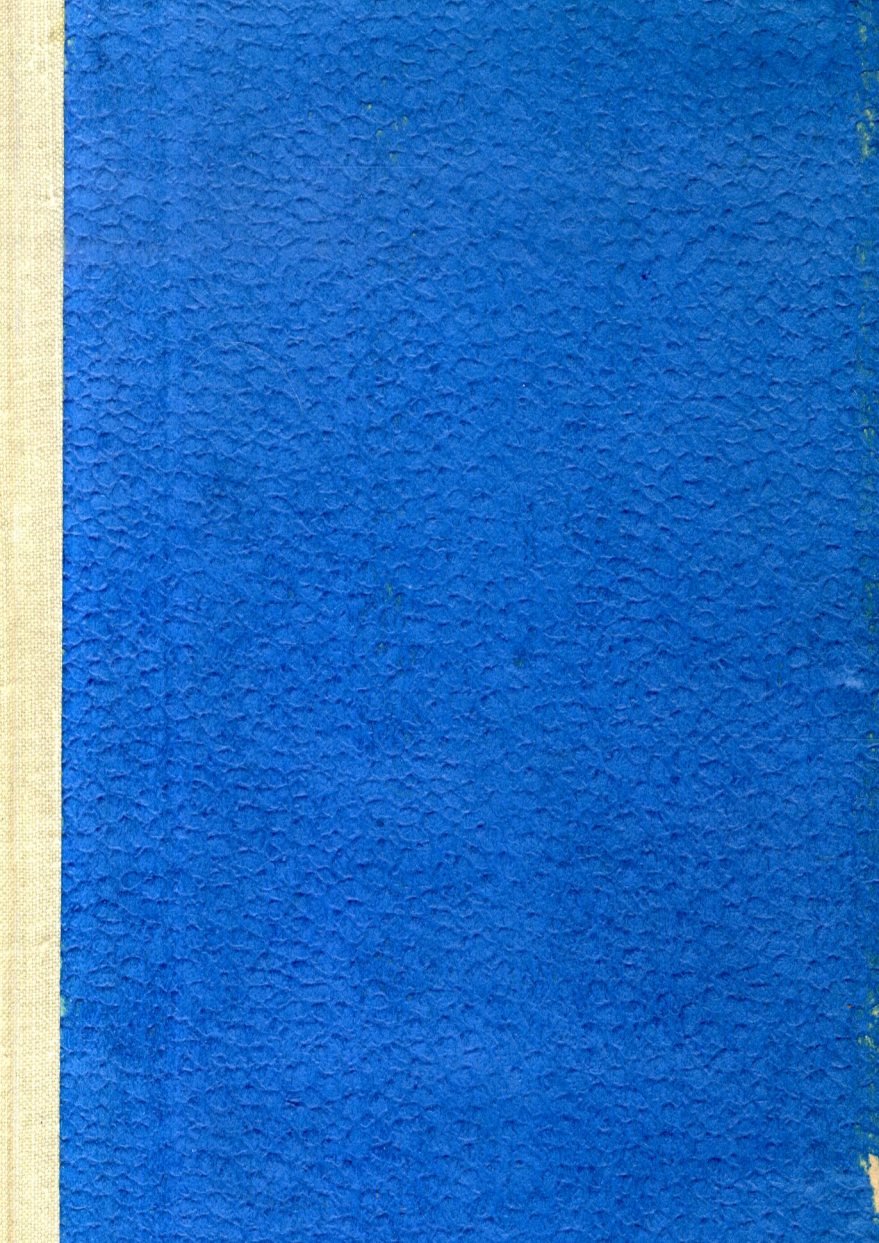

М И Х А Й Л О В О З Н Я К

Biuro Prasowe, Przekazywanie, Dziennik Y. w Lwowie

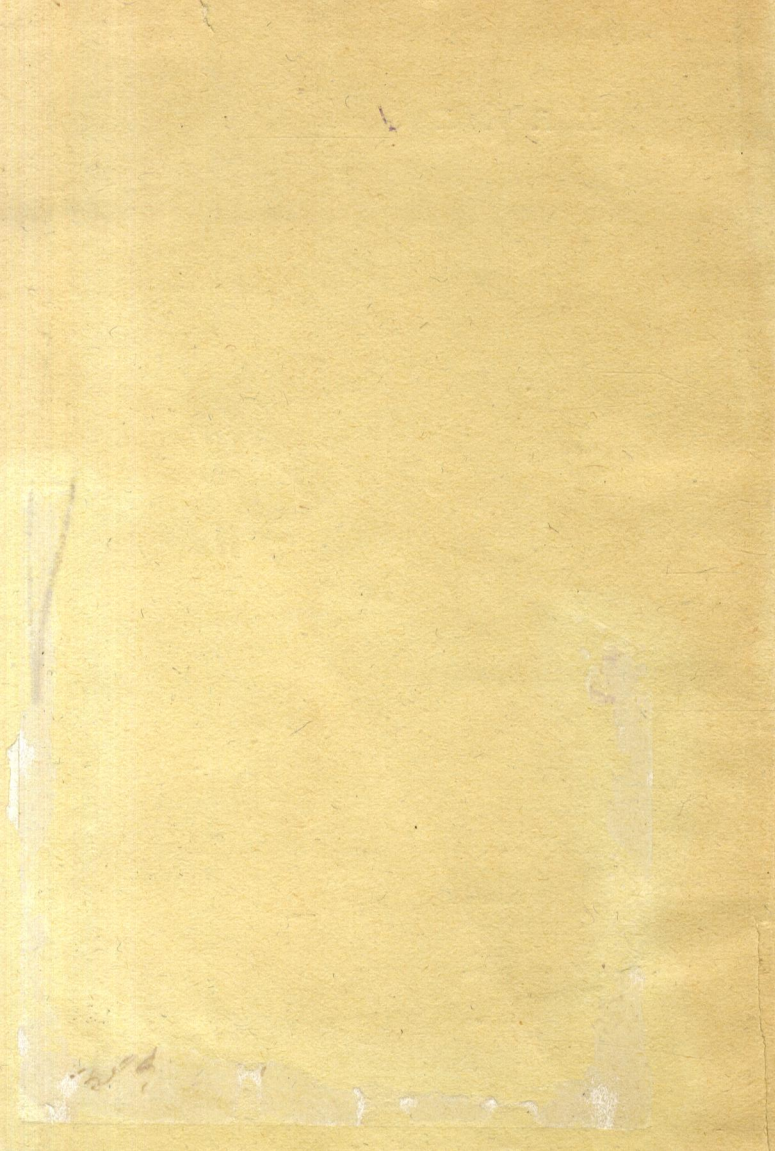
Kosztorys przed. przed. 1914

19 min.

12 6

800

Як дійшло до першого
жіночого альманаха

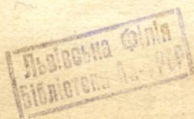

06
МИХАЙЛО ВОЗНЯК

Як дійшло до першого жіночого альманаха

Л Ї В І В 1937

ВИДАВЕЦЬ ІВАН ТИКОР

8(c)У.188°(09)+8(c)У.18°(092Фрошко)+^{2р.}
396(с47.74)(09

Відбитка з «Нового Часу»

Львівська Філія
Львівська АН УРСР

~~783-ф~~

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И- 34496

ЗГВ 1

Ф/с VI
B-645

Друк. Медичний—Тиктор, Львів, Бляхарська 9.

I.

У березні 1882. р. помер у Снятині чоловік Наталі Кобринської Володимир і вдова вернулася до дому батьків. Її батько Іван Озаркевич був послом до австрійської державної ради, їздив із усією родиною до Відня й брав із собою повдовілу доньку. У Відні познайомилась Кобринська з Остаєм Терлецьким, що про нього чула вже перед тим з приводу його соціалістичного процесу. Терлецький почав намовляти її узятись до писання. На питання здивованої Кобринської, про що та як писати, Терлецький відповів, що про те, що поворить і як говорить. Кобринська уявила собі стару жінку у відношенні до обставин її життя, добираючи таку форму, неначе авторка оповідала б про це Терлецькому. Так з'явилась її «Шуминська» й заразом форма її першого оповідання.

Під псевдонімом Анни Струтинської перечитав Терлецький оповідання Кобринської на «Січі», куди вона ходила на відчити разом із своїми братами. Оповідання Кобринської викликало серед слухачів таке зацікавлення, що авторка почула в собі хист писати. Декілька місяців пізніше Терлецький відчитав там само її нове оповідання «Задля кусника хліба», яке також припало до вподоби слуха-

чам і діждалось критичного розгляду одного з сичовиків. Відтоді вела вона з ними гарячі розмови на тему жіночого питання; найбільший прихильник останнього був студент Василь Полянський, син гімназійного професора Михайла.

Від Терлецького довідалась Кобринська, що її оповідання бажав би переглянути Іван Франко, як писала вона до нього в листі з 23. липня 1884. р., признаючись заразюм ось до чого: «Я віддавна хотіла ся з Вами познакомити, але якось ніколи не приходило до того, — і може аж пізнійше буду мати тоту приємність». Згадавши, що її «повістки» читав Терлецький на «Січі» у Відні під псевдонімом Анни Струтинської й що ніхто крім Терлецького й Полянського не знає властивого прізвища авторки, переходила Кобринська до жіночого питання в таких словах: «Питане жіноче, котре після мого переконання повинно бути уважане за найважнійше питане соціяльне, буває звичайно поставлене на останнє місце. А особливо у нас в Галичині не можна навіть о тім голосно говорити».

Саме тому прикрила авторка своє справжнє прізвище псевдонімом, щоб не наразитись на непотрібні прикросці, а що важлише, не спаралізувати розпочатої роботи. «Я знаю докладно — писала Кобринська до Франка — хиби моїх мізерних творів. Знаю, що форма не гладка, язык шорсткий, а ходит мені лиш о провідну ідею і психологічні обсервації. — Отож прошу передусім на ті точки звернути свою увагу». Кобринська посилала «своє писане» тому тепер Франкові, бо чула, що він візьме участь у мандрівці української молоді й буде в Коломні. «Позаяк і я там буду, — додавала

нова кореспондентка Франка, — то моглибисьмо о тій справі обширнійше поговорити. Я дійсно дуже бим того бажала, бо на нічім мені так не залежит, як щоби ся тим пекущим питанем живійше заняли дужші від мене сили».

До Коломиї примандрували учасники й учасниці прогульки в числі коло 80 люда. В четвер, 7. серпня 1884. р. відбулось студентське віче (не менш як 130 студентів на всіх коло 180 учасників віча) й уладжено музикально-декляматорський вечір. Звідомлення «Діла» (ч. 88) з останнього зазначувало, що «відчити двох жінок-русинок про жіночу справу, а до того прекрасний реферат п. Василя Полянського про ту же справу на вічу — це були найцікавіші й найхарактеристичніші об'яви того дня. Вони показали нам, що й серед галицько-руської суспільности прокинувся вже той самий поступовий дух, що на заході Європи покликає жіноцтво нарівню з мужчинами в перші ряди борців за людське добро, за просвіту й за народні права. Публичні виступи наших жінок у Коломиї і то в теоретичних, наукових, предметах, поряд із їх щораз численнішими й кращими виступами в нашій літературі, — дають нам поруку, що наше жіноцтво розбуджене, що загальний напрям цьогочасних змагань не обминув його й що швидко наша Русь може надіятися, що й в руських жінках найде собі дуже сильну й тривалу підпору й що огнища руського демократичного та поступового руху, розпалені та піддержувані їх руками, освітять і огріють і найтемніші закутки нашого життя й перетривають усякі ворожі напасті та незгоди». Згадані тут українки, що мали відчити,

це Емілія Ничайвна, що читала про жінку в українській повісті, й Підляшецька.

У мандрівці української молоді узяв участь і Франко, що працював тоді в «Зорі» Омеіяна Партицького та в «Ділі». При «Зорі» видавалась окрема «Бібліотека». В ній саме обіцяв Франко Кобринській надрукувати її оповідання, але, видно, не погодивсь на те видавець Партицький, що виходить із листа Кобринської з 31. серпня 1884 до Франка. З нього довідуємось, що Франко зробив дописку до листа братової Кобринської, що оповідання останньої уже не друкуватимуться в окремій книжечці «Бібліотеки», тільки в «Зорі». «Признаюся — писала Кобринська драгоманивкою, — що то зробило мені велику прикрість. Я не пераціняю мою працю, я не гадаю Бог знає що, але Зоря для мене така антипатична, що аж не можу ні тим подумати, щоби моя перша праця була там поміщена». Сам же Франко признав, що це не найкраще поміщення для початкового пера. Вона звичайно висловлювалась про «Зорю», що коли з неї повитинати б усе, що писав Франко, «то сміло можна би решту продати на вагу», а тепер сама мала б іти до неї. Протиставляючись Франкові словами: «Вам що іншого, ви маєте свою історію, вироблене узнане, ви засипаєте усі наші часописи своїми письмами, без вас нігде не можуть обійтися; але я то зовсім друга річ» — прохала Кобринська Франка цілком не друкувати її роботи, яку післала йому до оцінки, якщо Партицький не хоче друкувати в окремій книжечці. Окрема книжечка мала б інший характер і з багатьох причин була б догідніша для неї.

Тут і відкривала Кобринська перед Франком свою думку, що їй »удалобися завязати жіноче товариство для літературних цілей«. На першому пляні програми товариства стояло змагання »приступити до видавництва літературно-наукової часописи«, що її згідно з домаганням студентського віча могло б видавати »Товариство ім. Шевченка« »з застереженням обширного трактовання питаня жіночого«. Полянський виготовив відповідний статут. Поперед усього старалося б товариство зацікавити українське жіноцтво, а саме таким способом, щоб вони »давали декляматорско-музикальні вечірки«, »аматорські вистави, тощо, словом, «добре забавлялися, а тим самим послужили еще ліпшій справі«. »Лиш література займаєся жіноцтвом, літературі зати́м повинно жіноцтво усіма силами підпомагати« мали бути слова поклику до жіноцтва. Якщо таким способом не вдалося б скоро зібрати відпovідної суми грошей, бодай зробили б сильну рекляму якомусь кращому ніж досіль літературному часописові. От із якої причини було б добре для Кобринської, якщо її оповідання вийшли б »з повним підписом по батьку і чоловіці«. Мала б »хоть яку-таку підставу відзиватися до ширшого круга жіноцтва; але що ж робити, коли все пішло якось впоперек«.

Про задумане жіноче товариство зустрічаються деякі дані також у листах Теофіла Окуневського з Станиславова до Олександра Кониського. В листі з 25. вересня 1884. повідомляв Окуневський Кониського, що в Снятинщині в селі Белелуї шість миль від Коломиї, жила »дуже розумна жінка« Кобринська, яка через глибоке студіювання німець-

кої, французької, російської, української й польської літератури »додумалася сама до того, на яким фалшивім становищі живуть тепер жінки у нашій ніби то культурній країні«, й постановила розбудити спросоння жінки й zorganizувати їх до суспільної роботи. Головним засобом до мети мав бути белетристичний журнал, редагований заходом самих же жінок. Журнал мав обговорювати головню жіноче питання. »Гадка Кобринської — писав Окуневський — сердечно прийнялася межи тутешніми жінками і вони завязуют уже своє питоме жіноче товариство. За кілька день має над'їхати сюди і сама Кобринська і довершити заснування товариства«.

— Такі збори відбулися 7. жовтня 1884. р. Звідсіль і ця дата фігурує над списом перших члениць Товариства українських жінок у Станиславові. Відгомін згаданих зборів маємо в листі Окуневського з 30. жовтня 1884. р. Він писав, що лист Кониського прийшов саме в добрий час, бо »тогда саме зібралися були наші жінки, щоб заложити своє товариство, — приїхала була сюди і п. Кобринська«. А що Кониський приобіцяв у своєму листі багато »живої помочи для нашого молоденького діла«, всі цим дуже втішились, бо й задумувались вони юсь над чим: »Та що з того, що ми зав'яжемо літературне товариство, коли нікому буде що писати, — ми прецінь просто від горшка не юзьмемося за літерацке перо — до того треба ж підготовлення«. Отже полегшало жінкам не трохи, коли довідались, що Кониський наготувив »уже гаразд праці та давай лиш грошей, щоб випечатати, тай читачів, щоб щиро написане діло щиро зрозуміли«. Зібране жіноцтво ухвалило статут свого товариства й післало до намісництва, а

якщо не звернуть його звідти до тридцятьох днів, товариство має право існувати. Покищо приготувались жінки до загальних зборів, на яких мала виступити Кобринська з програмовою промовою, а інші «з відчитом, словом, деклямацією». тощо на вечірку. Згідно з порадою Кониського, мабуть виберуть своїм органом «Зорю», бо від 1. січня 1885. р. уступає Партицький, «а редакцію обнімає Франко».

Партицький відступив «Зорю» на власність Франка. Останній повідомив бажаних собі співробітників про зміну власника й редактора «Зорі». З приводу того висловила Кобринська в листі з 16. жовтня свою втіху, «бо дійсно то чиста іронія: літературна газета в руках людей без літературного образования». Раділа також, що Франко приставав на умови станіславівського жіночого товариства, хоч признавалась, що до того часу жінки нічого більше не зробили, як лиш подали статут до затвердження та лагодилися до загальних зборів і до вечірка в Станіславові. Кобринська радила додавати в додатку до «Зорі» щось у роді давньої «Дрібної Бібліотеки», щоб можна було роздавати безплатно членам жіночого товариства. Обіцяла агітувати за «Зорею», не жалуючи себе й роблячи все, що тільки зможе. Соромно було їй, що Франко згадав про нове її розпочате оповідання, бо через перепровадження з Белелуї до Болехова мала стільки роботи, що тільки прихвиль могла дещо перечитати. Тому була за тим, щоб Франко затримав одно з давніших її оповідань для нової «Зорі», тим більше, що якби навіть розпочата робота була готова, вона не надавалася б до першого річника нового часопису. А якщо й випадало б написати щось нове,

мусіла б вибрати іншу тему й то щойно годі, як трохи впорається, а це не наступить так швидко.

Хоч не мала відповіді на попередній лист, написала Кобринська 26. жовтня знову до Франка, признаючись ось до чого: «Я агітую доста щасливо, і єслиби можна усі мої думки виповідати, т. є. сказати отверто, що я хотілабим зміни положення жіноцтва, то моглабим бути навігь задовольнена, — але я дуже добре знаю, що так говорити значилоби відразу попсовати ціле діло». Раділа, що Франко мав намір приїхати на збори жіночого товариства, бо й і її «дамам з тим видавництвом нової »Зорі« якось дуже неясно» було, й прохала затримати для неї хоч одне з її оповідань.

II.

Статут нового товариства надрукувало »Діло« в ч. 134 в передовиці »Перед збором руського жіночого товариства в Станиславові«. Передовиця »Діла« починалася словами: »Есть це правда стверджена багатьома очевидними доказами, що тільки той нарід здужає оснувати тривале й повне національне життя, що в нього жінки переняті свідомістю й ідеалами цього життя. Тільки той рух, що запалюється в домовому огнищі, може горіти рівним і тривалим полуменем; тільки розумні й освічені матері, сестри й жінки, що думають, можуть випроводити й виховати розумне й освічене покоління, що думало б. Зрештою й поза обсягом домового огнища й родинного життя годі в наших часах заперечити великий і важний вплив жінок на загальний хід людської думки й праці. В науці й письменстві, в мистецтві й літературі, в суспільних і політичних справах виступають вони щораз частіше до праці й

до боротьби за свободу, за людськість, за права угнетених і поневолених, — імена таких жінок, як Бічер Стоу (авторка «Хати дядька Тома»), Жорж Занд, Джордж Еліот, Марко Вовчок, назавсіди зістануться в пам'яті вдячної людськості поруч із іменами найблагородніших борців за волю».

Передовиця підносила відрадне явище, що й серед нашої суспільности сміливо й енергійно взялись жінки до такої праці. Правда, завязане перед кількома роками у Львові (1878.) «Товариство русских дам» зробило перший ступінь в організації нашої жіноцтва, однак не його чистомісцевий характер, ні чистотовариські й філіантропійні завдання не дозволили досіль йому розвинути рамок своєї діяльності ані поза Львів, ані на поле ширшої народньої праці.

Тому велике завдання освідомлювання, єднання й піднесення нашої жіноцтва по всій галицькій, буковинській і угорській Україні брало на себе нове жіноче товариство, засноване в Станиславові заходом пань і патріоток: Кобринської з Озаркевичів, Бучинської, Шанковської, Навроцької й Ничаївни. Статут нового товариства вже затвердило намісництво. Згідно з його п'ятим пунктом, товариство бажало обняти всю австро-угорську Україну. Діяльність товариства мала змагати до ширення освіти між українським жіноцтвом і уможливлення користування з освіти для українських жінок. Зазначену ціль думало товариство досягнути чи то при допомозі власних літературно-наукових видавництв, чи то підпомагаючи подібним видавництвам, що вже існували, далі при допомозі відчитів, товариських забав, театральних вистав, тощо, де з одного боку видвигалися б і дискутувалися б теоретично ті справи,

що їх обіймає »жіноче пита́ння«, а з другого боку живим ділом, прикладом і словом ширилося б нове життя й національна свідомість між українськими жінками.

Бажаючи новому товариству якнайкращого й найширшого розвитку для добра сучасних і майбутніх поколінь, для піднесення нашої літератури, для розцвіту нашого товариського життя, »Діло« уважало за свій обов'язок запросити всіх щирих патріотів і патріоток із усіх кінців нашої землі якнайчисленніше вступати в члени товариства, а хто матиме змогу, прибути 8. грудня до Станиславова на перші загальні збори товариства, що »будуть мірою того, наскільки наше жіноцтво збудилось із сну й дозріло до розуміння своїх народніх прав і обов'язків«. Тому бажана була приязність наших сестер із усіх кінців України, а якщо обставини не дозволили б їм особисто туди явитись, бажане було бодай почути їх письмєнні голоси.

Звідомлення із зборів принесло »Діло« в ч. 138 п. з. »Перші загальні збори руського жіночого товариства в Станиславові«. Автор звідомлення зарахував заснування товариства до свіглих фактів 1884. р. Перші його збори відбулись у кімнатах місцевої української читальні, а »ціль і завдання цього товариства з'ясувала вимовними й гарячими словами тепєрішня його предсідниця, пані Наталя з Озаркевичів Кобринська, в широкій промові, виголошеній на зборах«.

Взагалі була це щаслива думка заснувати це товариство в Станиславові, бо там віддавна займалось українське жіноцтво щиро й ревню народніми справами. Деканова Винницька знала нашу історію

й історію літератури, учителька Навроцька (сестра Володимира Навроцького) займалася збиранням етнографічного матеріалу, у списі членів «Просвіти» з 1874. р. була Марія Остерманова, а коли 1877 р. звязалась у Станиславові філія «Просвіти», між її першими членами знайшлась Аделя Желехівська, що відтоді займалася справами філії. Її слідами пішла Ємілія Ничаївна, відома з відчиту на вечірку в Коломиї про жінку в українській повісті. Крім них займались пильно народними справами в Станиславові Левицька (жінка проф. Остапа), Софія Бучинська, Олена Шанковська, Наталя Литвиновичівна й інші. »При таких гарних і щирих місцевих силах не диво, що гадка заснування жіночого товариства для широкої і розумної праці над духовим розбудженням нашого жіноцтва впала на дуже плідну ріллю і від самого початку викликала живе зацікавлення й ентузіазм. — Правда, як усяка нова гадка, так і ця мусіла перед своїм здійсненням побороти немало трудностей, перемогти недовіря й сумнівні неприхильних або й неохочих людей, — але зараз уже перші загальні збори нового товариства доказали наглядно, що гадка була жива й сильна й що труднощі поборено».

У зборах узяло участь 54 жінок, почасти місцевих, почасти з ближчих і дальших околиць Галичини, »молоденьких красунь« і »поважних віком і життєвим досвідом пань, що з молодим жаром і незвичайною щирістю узяли участь у здвигненні нового діла«. З Яворова за Косовом приїхав на збори ю. Іполит Окуневський із двома доньками, з Львова приїхала Софія Окуневська, з Болехова Кобринська, з Белелуї Єроніма Озаркевичівна й

Ольга Озаркевичева, із Снятина Ольга Ганкевичівна й інші. В другій годині пополудні почали скромні читальняні кімнати заповнюватись учасницями зборів так, що в головній кімнаті не стало місця й деякі учасниці разом із мужчинами прислухувались ходові нарад із другої кімнати через відчинені двері.

Господар і основник читальні Теофіл Окуневський представив зборам державного комісара. Поэтому Ничаївна подала коротке звітлення з заходів комітету коло заснування товариства й повідомила збори, що з уваги на затвердження статуту вони мають вибрати виділ, щоб можна було розпочати діяльність товариства. Опісля Кобринська пояснила в ширшій промові ціль і значіння жіночого товариства, вказуючи на недостачу товариського життя в нас наслідком відокремлення мужчин і жінок у житті й браку ширшої освіти між українськими жінками. Запобігти цьому бажало товариство при допомозі літератури, відчитів і дискусій, театральних вистав і живого прикладу. Щораз переривана оплесками промова Кобринської «викликала загальне захоплення та збудила в усіх те переконання, що нове товариство це дійсно вплив нашого питомого розвитку й наших народніх потреб, а не сліпе наслідування заграничної моди, — що ініціаторки широко й серйозно розуміють його завдання і готові серйозно й витривало погрудитись для його сповнення».

По промові Кобринської Ничаївна відчитала статут товариства, названого в ньому «Товариством руских женщин», після чого зараз записалось 54 пань у члени нового товариства, складаючи 54 зр.

вкладок. Тимчасом »присутний на зборах кореспондент «Діла» прочитав привітні письма й телеграми» в числі 37, що викликали загальне захоплення. Вибір виділу дав такий вислід, що головою стала Кобринська, її заступницею Желехівська, а виділовими: Бучинська, Винницька, Ничаївна, Остерманова, Левицька й Порайкова. Перше засідання виділу відбулось 9. грудня 1884. під проводом Кобринської.

Кореспондент «Діла», що відчитував на зборах привітні письма й телеграми, був Франко. Виправдуючись в листі з 6. грудня до Кониського, що він дуже зайнятий, згадав у листі Франко між іншим про приготування »до завітної їзди в Станиславів. на збір жіночого товариства». Таким робом дістаємо доказ, що звідомлення з перших зборів жіночого товариства написав для »Діла» Франко. А що звідомлення Франка покликується на попередню статтю напередодні зборів і вяжеться з нею ідеологічно, стає ясно, що й попередню статтю писав Франко.

На першому місці між привітами стоїть лист українця з Києва, себто Олександра Кониського. Це розкриває лист Теофіла Окуневського з 20. грудня до Кониського. Лист стверджує, що в Станиславові завжди йшла справа краще, як там з'явилась Кобринська, »жінка умна і »читана». Не диво, що й на перших загальних зборах жіночого товариства »відзначилася знов Кобринська своєю програмою бесід. Бесіда її мала головню за ціль представити нинішнє мізерне становище жінки в нашій суспільности, котрі виключені від усякої публичної роботи, і не маючи через то нич спіль-

ного з світом мушин, — мусят вкінці статися тим, чим справді суть — лиш нещасливими »кандидатками до серця мушин«. А позаяк таке становище жінщини негідне, а найменче вдоволяюче, шукаймо, — каже К., — того вспільного пункту, где бисьмо ся могли з світом порозуміти, — тим пунктом єсть непременно лиш одна література. Держім отже єї, допомагаймо наші молоді літерацкі сили і т. д. Се була головна смість бесіди Кобринської. У тому самому листі згадав Окуневський, що від Кониського »лист прийшов якраз в сам час, щоб его першого відчитати«, і заспокоював цікавість Кониського, чи Кобринська »ще юсоба молода«. »Так, — писав Окуневський, — она молода, до 30 літ, — жінка глибокого чутя і талану, а позаяк у нас ще особистий вплив богато більше має сили, як саме письмо, тож — і додам — се жінка дуже симпатична, а до того хорюша. Правда, що дуже амбітна она колись була (тепер смерть чоловіка, котрого дуже любила, трохи підтомала), але амбіція в таких річах невадит — она додає лиш енергії і витревалости«.

Окуневський не розводився довго в листі над промовою Кобринської, бо сподівався, що вона по'явиться в »Ділі«. Сама ж Кобринська нетерпляче ви'цікувала надрукування своєї промови, про що свідчить тон її листа до редактора »Діла« Івана Белея з 4. січня 1885. р. Тут Кобринська писала:

Високоповажний Пане!

Як Вам уже відомо, я завязала в Станіславові »Тозар. рус. жен.« в цілі ширити юсвіту межи жіноцтвом через літературу.

Много я мусіла перебороти перешкод, а однак

на найбільшу натрафилам там, де єї ся найменше над'ялам, т. є. в редакції »Діла«.

Отож удаюся до Вас, п. Пане, з просьбою, аби-сте були ласкаві мене увідомити, длячого до газ-пер не поміщено в фелітоні »Діла« висказаного мною на зборах програму нашого Товариства?

Не гадаю, щоби він був так цілком донічого, щоби навіті до фелітону не надавався.

Я ніколи не беруся до чогось, чого не розу-мію, але питанє жігоче занадто глибоко вникнуло в моє, душу, абим ся могла цілком чогось фалши-вого і безпідставного придержувати.

О животности того питаня посвідчити міг би хоть той факт, що зо всіх сторін мене нападають о докладнійше об'яснене наших цілих (! цілей), понеже статута не можуть тут вистарчати, — оден такий лист дісталисьмо аж з Одеси від одної України.

Неоголошене програму параліжує цілком нашу дальшу працю в тім напрямку, понеже без ясного предложеня публіці наших замірів не можемо мати до неї жадної претенсії, аби нас вспирала.

Прошу еще раз мені ласкаво донести, що тут властиво стоїт на заваді? Если в котрих може пунктах негодится наш програм з тенденцією »Ді-ла«, то я можу поправити, але не гадаю, аби там щось подібного могло бути.

В кінци мушу Вам сказати, що удаюся до Вас не лиш яко редактора »Діла«, а більше яко чоло-віка, о котрім знаю, що належит до найновішої школи поступовців — а затім з принціпу не може не поперати перші появи життя нашого нещасного жіноцтва.

Болехів 4/І 85.

З правдивим поважанем Наталія Кобринська,

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА

АН УРСР

№ II- 34496

783/6

Промову Кобринської принесло »Діло« в фейлетоні ч. 148 п. з. »Відчит пані Наталії Кобринської«. »Наше сьогоднішнє зібрання — починала Кобринська свою річ — то ще один доказ на те, що наш час, то час загального порушення умів. Могучі сили, що дрімали століття, тепер прокидаються, а нові течії прошибають світ духа й матерії. Чи лиш одно жіноцтво мало б зостатися недіткнене й непорушене?« — питала Кобринська та стверджувала, що прояви жіночого руху по всіх краях цивілізованого світу свідчать про щось протівне. Між прикладами, що загал інтелігентніших мужчин не відмовляє жінкам своєї помочі, знайшлась і згадка про Василя Полянського, який на студентському вічу в Коломиї підніс жіноче питання серед загальних оплесків. Чи ж одні українки бажали б »опертися загальному ходові духа? То дійсно значило би плисти проти води. Дух часу котиться великим колесом і тратує все, що йому стає в дорозі, а чим завзятіше хто опирається, тим більше шкодить сам собі. Дух часу — це вплив суспільних і економічних обставин, а затим сила й потреба конечна, необхідна. Він раз уроджений уже не пропаде й усюди мусить проникнути. Він нас колотить, хоч ми того й не добачаємо«.

Перший його прояв є невдоволення, а воно помічається також у нашому житті. Задалеко було розбирати всі обовязки й зайняття нашого жіноцтва. Тому Кобринська спинилась на нашому товариському житті. Куди повернутись, чути було нарікання на недостачу товариського оживлення. Причини цього глибокі. Правда, найголовніша з них —

це нещасливе матеріальне положення нашої країни, але це не все. Недостачу товариського життя відчували головню жінки, що цілими місяцями сиділи в хаті й крім найближчих нікого більше не бачили. Навіть забави відбувалися, як панщина, бо »через абсолютно відмінний рід зайнять мужчин і жінок, інший спосіб життя й інший напрям думки, що впливає з цього, — їх (себто мужчин і жінок) дійсно не може лучити ані одностунність, ані спільний, загальнолюдський інтерес, а хіба тільки індивідуальна схильність серця». Жінки не могли жити справжнім товариським життям, бо не мали елементарних умов до цього, не мали »духового принципу, якогось загального інтересу, одної спільної думки, що тільки одна лучити може людей з людьми без різниці віку й пола».

Товариство жінок мало запобігти таким недовствам. А що »товариські відносини виробляються у великій, рухливій машині приватного й публичного життя, наше товариство бажало б у наше мертво товариське життя влити нову душу, себто надати якусь вищу ціль. А це таким способом, щоб, забавляючись, прислугуватися заразом нашому народньому й загальному добру, що при бідності краю може приносити йому великий пожиток». Отже Кобринська пропонувала вечірки, театральні вистави й концерти на користь нашої літератури, бо »література — це найвірніший образ інтелігенції народів. Упала Греція, упав Рим, а ми читаємо їх твори й величаємо їх гіїв. Кожний нарід поперед усього повинен дбати про свою літературу, бо нічого більше від неї не вникає в суспільного духа й не має більшої тривалости. Але що в нас кипить національна

боротьба й наші мужчини вгинаються від праці на цьому полі, то чи ми нічим не повинні їм допомогти? Коли політика абсорбує майже всі сили наших мужчин, то ми жінки підпомагаймо літературу. Роблячи це, ми будемо робити й для власного добра. Бо коли література взагалі це ідеальна історія цілої суспільності, то белетристику сміло можна назвати історією жінки. Нас виключено від політики, й ми жінки лиш через белетристичну літературу (тут редакція слушно поставила знак питання) можемо виразити свої думки й бажання, вона лиш займається нами, й заступає наші індивідуальні відносини до загалу. Ніщо фалшивішого, як цю нашу заступницю уважати за пусту річ або за просту розривку».

Жіноче товариство поклало собі за завдання ширити освіту через літературу, а тим самим «поставити белетристичну літературу на тому становищі, на якому вона повинна завжди стояти, щоб бути не лиш розривкою, але поважною наукою і об'ясненням суспільного життя». Для цієї мети треба було постаратись про якесь добре видавництво й повірити його людям із доброю літературною освітою, що вміли добром уміли б подавати речі справжньої стійності. Правда, покищо мало було жінок, здатних працювати на літературному полі, але багато з них знали чужі мови й могли використати таке знання, працюючи над перекладами добрих чужих творів на українську мову. У доборі міг помагати редакційний комітет і відповідно ведений літературно-науковий орган, що подавав би оцінки важніших чужих творів. Якщо пізніше більше розвинулася б наша література й оживився б український книжковий торг, це мо-

гло б утворити окрему галузь заробітку для багатьох інтелегентних жінок.

Ось до чого бажали причинитись галицькі українки, ставлені завжди на останньому місці до того ступня, що «донедавна ще наші русини, що кінчили світські, не теологічні науки, не женилися навіть з русинками». Не було що ставити німок і польок за зразок для українок, бо українки неменше від німок трудилися по своїх хатах, «а коли польки в бурхливих хвилинах для краю уміли стояти побіч своїх мужчин», українки зуміють стати побіч своїх мужчин у тихій, тяжкій і невпинній праці. Ні насмішки, ні іронії не повинні зупинити українок. «Заявляю мужчинам, — говорила Кобринська, — що ми можемо жити з ними спільною думкою для спільної ідеї, а не уважаймо себе лиш за вічних кандидаток до їх серця».

Піднесла також у своїй промові Кобринська, що жіноче товариство не обмежувалось на поодинокі місця чи округи, що всюди можуть завязуватися комітети й працювати на користь товариства, а його обов'язок буде старатися про добрі літературні видавництва, щоб якнайширшим кругам подавати правдивий духовий корм. Зазивом, щоб ніодна українка не відтягалась від такого завдання, закінчується друкований текст промови Кобринської в очевидній редакції Франка. В рукописному оригіналі вона має заголовок «Програм товариства руских женщин» і в додатку до друкованого тексту менше ефектовне закінчення*).

*) В оригіналі річ Кобринської закінчується ось-як: „Для жінок-одинок хай то буде ідеалом життя, для дру- гих не лиш стремленем до виших цілей, але і розривкою

III.

Нема сумніву, що редакцію Франка перейшло також оповідання «Задля кусника хліба», надруковане в чч. 20—22. «Зорі» й окремою відбиткою. Під вражінням Франкової редакції написала Кобринська таку записку до Партицького на руки Франка: «Прочитавши моє оповідане видруковане, побачилам еще більше недокладність оброблення і аж встид мені зрообилося, що так неперебране вийшло на світ. Прошу затім того друге оповідане, котре маєте в руках, мені ласкаво звернути, по-неже го хочу ліпше і стараннійше обробити». На підставі такої записки з 18. грудня 1884. р. прохала Франка в листі, з тієї самої дати відібрати її оповідання, бо «оно направду потребує великого оброблення, темат, гадаю, незлий, але требаби го ліпше опрацювати. Я до того образка маю „pendent“, лиш нікому непоказую, бо дуже неокресаний».

Для тодішнього настрою Кобринської цікавий такий дальший текст її листа: «Ви кажете, щоби я неопускала рук. Добре вам так говорити; перед вами стоїт світла будучність, і усі неприємности, які тепер надibaєте, суть лиш малими перешкодами на тій дорозі; але я зломлена нещастем перед часом уступаю з мого кульмінаційного пункту розвою, і всі теперішні змагання то лиш послідні напруження юнаючого. Я не можу і не хочу довго жити, я бачу мій скорий кінець і не жаль мені того життя, — хотілабим лиш той час використати і якимбудь спо- — а найбільше може старатися повинні матери дітей. Бо кожда праця, як і кожний вік, є лиш матеріалом для будучих поколінь, котрі яко власителі того вступають до ланцуха всемірної історії, і так іде робота від старших до молодших і наступає епоха по епоці».

собом виповісти, що накіпіло на серцю. Для мене »чекати« значить »розпука«. Єслибим хоть стало могла замешкати в Станіславові, то помимо скептичного відношення панів-добродіїв (не виключаючи на той раз і вас) такі моглабим еще щось зробити, але Болехів від Станіславова троха задалеко».

Досіль старалась усіма силами причинитись між станіславівськими панями до видавництва »Зорі, але хтонебудь може підсунутись і перетягнути їх на свій бік. Як Франко виїде із Львова до Вікна, Кобринська не матиме до кого звернутись у »Ділі«, бо Івана Белея і Володимира Коцовського не знає особисто. А якщо »Діло« не попіратиме інтересів жіночого товариства, Кобринська сама певно нічого не зробить. Питаючи, що думає Франко зробити з її »відчитом«, піддавала думку надрукувати його в фейлетоні »Діла«, бо жінки безупинно допитуються її про ціль товариства, а вона не може кожній зокрема все говорити. Станіславівські пані зажадали лишити їм його, тому якщо, на думку Франка, він не надається до друку, прохала прислати його разом із узятим від Партицького оповіданням, а вона вишле його до Станіславова. Питала, чи виділова Левицька доручила Франкові ще 10 телеграм, які надійшли пізніше, й прохала подякувати в »Ділі« Степанові Качалі за 5 зл. Наслідком перепровадження до Болехова мала багато роботи, цілком так, як у піснї: »Хату мести, сіни мести. і до плуга їсти нести«.

Не бачучи надрукованої в »Ділі« своєї програми, з югірченням писала Кобринська 3. січня 1885. р. до Франка: »Ви кинули мій програм до актів і тим самим зпараліжувалисте мою агітацію в вашій справі. То все мало йти в певнім порядку, — про-

грам був так зложений, що лиш ви моглибисте відповісти нашим потребам, — потому мала бути відозва і, наші пані нім булибисяюглянули, діло було би готове. Признамся, що я ся не надіяла, щоби ви мою сумлінну працю так зігнорували. Тепер не знаю, чи мені удасться що зробити, хотяй уже понаписувалам листи до Станіслава, а як треба буде, то і поїду».

Два дні пізніше, 5. січня 1885. р., писала Кобринська до Франка: »Чи ви випадком не відступаєте від своїх замірів взглядом нової часописи? Я тут розпочала сильну агітацію, хотяй о результаті ще нічо не можу знати. Наша часопись неодержится, то річ певна, — ходит лиш о моральний протест протів узурпаторів, — а запротестуют темні жінки, — ви тут закриті«.

Під вражінням появи своєї станиславівської промови в »Ділі« прохала Кобринська 13. січня 1885. р. Франка звернути їй »Шуминську«, щоб Франко не дав її до друку, й мотивувала своє домагання такими словами: »Я уже добре наплакалася над появленем »Задля кусника хліба«, тепер плачу гірко над моею, як ви в справозданю назвали, бесідою, а що »Діло «на сміх та поругане» назвало відчитом (о котрого видруковане так стараламся), а знаю, що в такім випадку найревнійше прийшлобися мені заплакати над Шум(инською). Пришліт мені єї, — дуже прошу, — для вас то все одно, та і щож прийшло би вам з того, як я буду плакати«.

З приводу того, що Франко написав листу справі видавання часопису жіночим товариством під його проводом, мала Кобринська, як писала, »велику неприємність«. Про останню оповідала ось як: »З powodu короткого терміну я мусіла вираз-

нійше юбяснитися і тим способом переступилам мою звичайну з ними осторожність. Тепер Желехівський пише мені послідні грубости, а Ничаївна помагає. То якісь дуже нерозумні, а зарозумілі люде. Представте собі: п. Ничай думає, що ви редактором нашої часописи або юна, то все юдно, — «не так то страшно, як здалека виглядає» суть її слова. Онаби охотно підоймилася того діла, лиш що не має часу, виповняючи уже і так високо культурну місію учительства, а затім каже мені надуматися, розумієся, під її і Желехівського світлим проводом. Так само, як декотрі цілком з тим годяться, що над вами повинен завше стояти якийсь практичний свічник педагогії, бо инакше ви би пішли на бездорожа. Я тепер стараюся їх обходити і робю через других людей, тай все такі гадаю, що мені удасться прилучити наше гов(ариство) до вашої часописи».

Як бачимо, тут разом сплітаються дві справи, юдна Кобринської й жіночого товариства, а друга Франка. Головно тісно сплелись із собою обидві ці справи відтоді, відколи стало відомо, що Партицький усупереч своїй юбіцянці Франкові не передає йому «Зорі», а Товариству ім. Шевченка. Задалеко треба б було відійти від теми, змалювуючи ті складні причини львівського літературного життя українців і їх юсобистих помотань, що наслідком їх і постановив Франко видавати окремий літературно-науковий журнал. У цій справі написав він 24. грудня 1884. р. ось-що до Кобринської: «Ото улягаючи намовам деяких добрих приятелів і будуючи потроха на їх юбіцяну поміч, а також на Україну, а притім бачучи, як конче

потрібно нам в теперішніх часах, хоч і на п'яти стаючи, поставитись супроти кацапів, я рішився, засягнувши ради всяких серйозних людей, від першого цвітня таки видавати літературно-наукову часопись таку, якої потребу всі почуваємо. Перший, з котрим я в тім ділі говорив, був Олександр Барвінський, котрий не тільки радо прийняв мою гадку, але ще й сам порадив мені удатись до жіночого товариства і просити его не тільки о те, щоб нова часопись була з титулу его органом, але щоб воно само взяло ініціативу в его видаванню, т. є., щоб виділ рішив в засаді видавати газету і завізвав мене писемно до видавання. Таке завізоване потрібне для мене яко щит і охорона проти всяких закидів, — що ніби то я роблю роздор, підкопую «Зорю» і т. і. Ухвала така повинна б запасти ще перед новим роком, щоб я міг якнайшвидше видати проспект і запросити до пренумерати різних людей, а також приготувати праці до першого рочника».

Далі подавав Франко обем і ціну часопису та відгадував бюджетові гороскопи. При питанні про передплатників писав, що «коли б товариство жіноче могло здобути для свого органу хоч як небудь значнійше число передплатників, то се було б найліпше», бо при 600 передплатниках міг би журнал уже вдержатися. Припускав, що може вдасться йому «ще вихлопотати дещо від Федоровича», що в нього саме був тоді на «св'ятах» Франко. «В виду того я прошу вас, ласкава пані, — звертався Франко до Кобринської, — порозумійтесь з виділом жіночого товариства, або, коли можна, то й самі поїдьте і вихлопочіть мандат, представля-

ючи те, що газета від товариства за оборону его інтересів і ширене его думок не буде наразі вимагати нічого, як тільки моральної підпори, пренумерованія і агітації в его користь». Такий мандат можна було в загальній і короткій формі надіслати до редакції «Діла», а докладніший Франкові.

Для справи майбутнього журналу Франка робила Кобринська, що могла. Про це писала вона 23. січня 1885. р. до Кониського, що мав на галицьких, зокрема львівських народовців, великий, часом переможний вплив. »У нас зайшли великі непорозуміння з видавництвом літературної часописи — писала Кобринська. — »Зоря«, котра мала перейти на власність п. Франка, перейшла на Товариство ім. Шевченка. То був дуже немилий завід не лиш для п. Франка і нашого жіночого товариства, котре хотіло входити з ним в змову, але для всіх, що поважають его талант». Згадавши про завязання комітету у Львові для видавання нового часопису під редакцією Франка, підкреслювала, яка »то дивна неконсеквенція кричати, що наша суспільність темна, а нічого не подавати такого, що би могло розширити і розяснити єї світогляд, а противно — угоджати невиробленому смаку«. Кобринська стверджувала, що багато в Галичині єсть таких, що їх не задовольняють »теперішні літературні видавництва«, та, на жаль, »все мусит ся розбити о той нужденний гріш».

У другій половині вересня 1885. р. Франко був уже рішений видавати журнал під назвою »Братство«. Як повідомляв Кобринську 20. вересня, перша книжка журналу мала вийти при кінці квітня. Провідні думки місячника мала пояснювати програ-

ан бсфс

ма, що мала появиться найближчого тижня. »Вам і представити собі трудно, ласкава пані, — писав Франко, — з яким страхом і трепетом я приступаю до того видавництва, котре може статись основою або руїною цілої моєї будущини. Але не йде мені о себе, а йде о то, щоб допомогти, а не зашкодити тому святому ділу, котрому я взявся служити. І тим тяжше мені розпочинати видавництво, коли у нас з усіх боків бачу злу волю, ворожі та косі погляди, інтриги, сплетні і Бог зна які ще любезности, коли бачу, що люде, позуючі на наших проводирів, абсолютно не бачуть і не хочуть бачити дальше свого носа і звужують програму діяльності до тої міри, що швидко в тих рамках тільки для них одних і буде місце. Тяжко мені, ласкава пані, розпочинати отсе діло, так тяжко, як коли б я вибирався на війну, в котрій крім певної смерти, а то ще й ганьби людської не жде мене нічого». Прохав Кобринську здати до 1. ч. »Шуминську«, а про відношення майбутнього »Братства« до жіночого товариства писав ось-що: »До товариства жіночого не удаюсь, бо попросту — боюся. Вийде нумер, побачуть, узнають, що варто попірати — добре, а ні, га, то що діяти«. Франко бажав мати якісь праці з поля жіночого питання, але не знав, звідки їх дістати. А втім у 1. ч. порушить це питання критична стаття про новелю Кобринської »Задля кусника хліба«. Не мав охоти друкувати перекладів, зате бажав видобути з редакції »Зорі« статтю Ореста Левицького про шлюб на Україні в XVII. й XVIII. століттях.

»Я одержала ваше письмо — відповідала Кобринська 23. березня — і зараз відписую. Признаюся, що мені також чогось тяжко на серцю —

у нас такий брак здорового літературного почуття, що дійсно сум може огортати чоловіка». Не гадаючи, що Франко так поспішиться, почала Кобринська писати для його часопису цілком нову новельку, але про її викінчення не могла й думати з уваги на недалечкі свята й неконче добрий стан здоров'я від станиславівських зборів. Щодо «Шуминської» була трохи в клопоті, бо взяла її від Вахнянина під претекстом потреби поправки, а тепер без ніяких значніших змін мала б дати її до друку. До другого номеру журналу могла б виготовити розпочату річ, але хай Франко не надіється «чогось дуже доброго», бо «з тими проклятими діяльностями» не може «собі ані руш дати ради». Одна розвідка про жіноче питання в часописі Франка вистане, «але крім того треба би доконче поміщувати новинки з світа жіночого так щось, як в «Блющу», де згадувалося о діяльності заграничних жінок». Якщо можна виписувати такі речі з інших часописів, такі витяги з різних жіночих часописів міг би робити дуже легко Василь Полянський у Відні. «То би мені дуже допомогло — писала Кобринська — до агітації в Станіславові, бо я їм вже віддавна все говорю і стараюся переконати, що нам найвідповіднійше получитися з газетою, з котрої хоча троха моглибисьмося довідати о праці і борбі біжучої хвилі жіноцтва інших країв». Не годилась із відразою Франка до перекладів, навпаки — радила їх друкувати. Допитуючись про правопис журналу Франка й хто писатиме до нього з Наддніпрянщини, радила післати проспект і перше число Турчаківській в Одесі, бо вона давніше говорила, що якби щось добре виходило в Галичині, вона могла б дописувати. Повідомляла

також, що в Станіславові якийсь Коцюба (себто Михайло) «має щось дуже много написаного з народнім орнаменті», і заявляла: »До Станіславова поїду і було би мені дуже прикро, якби мої пляни не удалися, бо тогдa уважалабим ціль товариства за пропащу».

— По п'ятьох днях, 28. березня, здавала Кобринська вже таке звідомлення з своєї поїздки до Станіславова: »Вчора вернулася з Станіславова, де їздила в справі прилучення нашого товариства до вашої газети, але до нічого розумного не могла там добитися. Ви маєте людей в нашім виділі собі неприхильних і тоті, видко, собі постановили бути завше протів вас«. Кобринська постаралась, щоб на виділі не було комплекту, тому й »не могла тої цілої справи офіційально предложити«. Говорила про це тільки з усіма членами окремо. Стало на тому, що справу вирішать по виході першого числа. Деякі так сильно підкреслювали потребу прилучитись товариству до нового часопису, що »грозили навіть в разі неувдачі в перепровадженню справи виступленем з виділу«. Інші їздили на тому конику, що члени з страху перед Франком зачнуть виписуватись із товариства. Тут і додавала Кобринська, що це може дійсно наступити, інакше це не зражує її. »Най нас буде мало, — писала вона, — а все такі буде значити, що галицьке жіноцтво взирає найповійший літературний напрямок і належит до найрадикальнійшої партії в краю. Я задумала в тім дусі агітовати до послідно-можливої хвилі, а як такі не удасться, то також морально буду примушена виступити з товариства, за котре мусілабим ся встидати перед Українками, а почасті і Польками. Най-

красше булоби, якби товариство стояло о власних силах і не прилучалося до нікого, але у нас о чімсь подібнім думати то чисте абсурдум.

Деяким доповненням до поданого тут звідомлення може послужити лист Теофіла Окуневського з 30. березня до Кониського. З листа довідуємось, що Кобринська приїхала з Болехова до Станиславова «послідного четверга» й «поставила на виділі рішити справу, щоб товариство руских женщин прилучилося до новокреованого журналу місячного, що має від слідууючого місяця виходити у Львові під редакцією Франка, і в той спосіб не попереставати на чисто льокальнім звуженю, але розширити єго, як було призначено, на цілу восточну Галичину». Проектом Кобринської захопилося «усе молодше жіноче покоління і пані Остерман, жінка уже старша, поважна, знатна і обрассована». Одначе інші злякалися проекту Кобринської й почали говорити: «Франко, правда, спосібний, а може і найспосібніший помеже наших молодих людей, — але ж він «скомпромітований», як ми станем «авантуроватися», то цілий світ на нас пальцем покаже... і так дальше». Покищо стало на нічому. «Тоті, що не привикли ще до критичної радикальної думки, бояться та криються, — сама Кобринська з п. Остерман нічого не вдіє». Постановили ждати на вихід журналу, «потім єсть надія, що більшість, головню під прессією молодіжи піде за Кобринською».

IV.

З задуманого «Братства» Франка нічого не вийшло. Головно Кониському вдалось погодити Франка з «Зорею» і він увійшов до її редакційного комітету. Орган жіночого товариства мав тепер

заступити альманах. »Я вже повернула з Станіславова — писала Кобринська 5. вересня 1885. до Франка, — де їздила в відомій вам справі. Сиділа там два дні і ледви постягала дами на виділове засідане, і якби не Остерманова, то хто знає, чи булоби до сего прийшло. Видаване альманаху ухвалено, а що до укладу і змісту, прийто менше-більше вами поданий мені розклад«. Про Драгоманова навіть не згадувала, боячись, »аби не перепутилися дуже«. А втім альманах мав бути »первоцвіт жіночого виробу«. Усі матеріяли мали авторки надіслати до неї, а вона зібраний матеріял предлужить виділові до апробати. »Що до вашої готовости нам в тім ділі помагати — сгояло далі в листі Кобринської — запала дійстно оригінальна ухвала. На підставі того-ж вашого запевнення, даного паням станіславівским підчас вашого там пробування, позволено мені засягнути вашої ради і помочи, що юднак має бути тайною виділу. Не смійтеся лиш дуже, бо то еще було найрозумнійше з нашої наради. Будь що будь, ухвалено чи не ухвалено, я недовіряю моїм силам і можебим не була вложила на себе того обовязку, якби нестояли були мені в памяти в посліднім вашім письмі слова: »Я готов вам і радою і ділом і матерялами помагати так, що надто велику роботу ви на себе не візмете«. Самі впуталистеся в біду, і тепер будете мати клопіт з бабами«.

Альманах мав друкуватись у Станиславові, бо там мала незабаром закластись якась нова друкарня; виділові говорили, що так випаде дешевше. Передплата розпишеться, аж збереться матеріял. »Белетристичні твори маюг і можуг бути цілком

оригінальні» — стверджувала Кобринська й питала Франкової поради, чи не можна б поглядової розвідки заступити коротеньким переднім словом про значіння й ціль жіночого товариства, а далі подати переклад наукової брошури Шеля про фахову освіту жінки або маленької розвідки Міля, в якій він згадує при кінці про жіноче перо. »Не буде то, розумієся, Драгоманов, але що-ж робити«. Кобринській поручили віднести до всіх наших письменниць, тому прохала адрес наддіпріянок; як висилатиме до них листи, повідомить Франка, щоб він міг рівночасно до них написати. Для цікавості повідомляла Франка про ухвалу, щоб завязався вечерковий комітет під проводом Бучинської для уладження цілої низки вечерків, і піти до Біберовича, щоб дав одну виставу на користь жіночого товариства.

На підставі дальшого тексту листа можна з певністю твердити, що плян альманаха намічено на спільній розмові Кобринської з Франком у Болехові. Франко був там із Кониським. Кобринська дорікала Франкові, що він іще два дні був із Кониським у Болехові, а вона з батьком нічого не знала про це; »батько хотів ревізигувати Кониського«, а вона бажала хоч трохи більше дізнатися про причини, які спонукали Франка вступити назад до редакції »Зорі«. »Признамся, — писала Кобринська, — що з причини вашого повторного получення ся повзяла була до вас глибоко утаений жаль, але тепер якось прояснилося в моєй голові і я знова з вами погодилася«.

Того самого дня, коли писала Кобринська свій лист до Франка, появилася у 93. ч. »Діла« стаття п. з. »Потреба руских шкіл жіночих« із думкою,

що Педагогічне Товариство у Львові й Жіноче в Станиславові могли б закласти бодай дві українські жіночі школи. Під вражінням прочитаної статті написала Кобринська ось-який лист до редактора «Діла» Івана Белея:

Поважний Пане!

В «Ділі» з 8-го Вересня с. р. поміщено статтю о жіночих школах і завізвано «Тов. рус. женщин» до занятя ся тим ділом.

Приходить то дійсно в пору таку, що може бути смертельним ударом для первісної ціли товариства, понеже наша суспільність крім найнижших елементарних відомостей нічого більше для жінок ніколи не жадає.

Товариство не дає много обявів житя, то правда, але оно еще не мало часу зміцнитися, та невелика булаби заслуга так поважного органу, як «Діло», причинитися до его розірвання.

Я признаюся щиро і отверто, що, завязуючи Тов., було моїм заміром розбудити питане жіноче в Галичині, а з якими елементами маю до роботи, Ви, Пане, самі знаєте. Я не маю крім моїх найблизших ані одної жінки, аби понимала тото питане. Ходять они як в заклятім кружку без способу з него вийти; як хорі, котрі терплять і хотіли би жити, а не знають, як собі порадити.

Сама нещаслива, хотілаб помочи моїм посестрам, і то є мій гріх, за котрий можна кинути на мене каменем!

Поперед усього задумалам їх зібрати під штандар літератури, добачивши, що тов дорогов удало би ся прояснити їх понятя, опираючись на історичних фактах, що в часах несвободи політичної літе-

ратура буває одно прибіжище вільности, як приміром Франція в XVIII віці. Я знала, що мої ідеї для моїх жінок неясні, окриті мрачним туманом, але раховалам на час, терпливість і поміч добре намірених муштр.

То діло не одної хвили, — як можна тут жадати від одної майже особи, не даючи єї жадної помочи, яких скорих і видимих результатів?

Просилабим затім Вас, ласкавий Пане, встриматися з шкільними проектами в Станіславові лиш до того часу, — доки міні не udaсться склеїти і пустити в світ жіночий альманах, котрий 2-го с. м. виділом зістав ухвалений і я зачалам уже збирати матеряли. То не потребає довго, а погому най буде як що хоче. Я предвиджаю упадок, хотілабим лиш лишити памятку моїх сердечних мрій, котрі може пізніше знайдут відгомон і ліпше прийняте.

Як бачите, я не скриваю перед Вами моїх думок, бо все чогось неможу вірити, аби Ви в глубокім переконанню тому новому у нас обяву були противні, і маю надію, що не відмовите моеї просьбі.

З правдивим поважанем
Наталія Кобринська.

Болехів, 11. 9. 85.

Про новий клопіт, що його викликало »Діло«, піддаючи справу жіночих шкіл станіславівському Товариству, поскаржилась Кобринська день перед тим, 10. вересня, також Франкові. Цікава була знати, яке удержання можуть дати жіночі школи міщанкам і ремісничкам. »Уся біда, — писала далі, — що нема нікого, щоби подавав звістки світу о нашім товаристві. Вправді ви говорили, що моглибисте

той обов'язок на себе прийняти, але вірге, мені встид так вам навязоватися. Тут заходить еще друга причина. Той реферат взяла на себе Ничаївна, лише Окуневський зараз казав, що з того нічо не буде, не тільки уже з злої волі, як що єї такі річи маюг трудно приходити. Щоби цілком справа не пропала, написалам наборзі, що зналам, — прошу ласкаво поправити і дати до »Діла«, — доки еще час». Прохала адрес Шнайдерівни, Поповичівни й Танчаківської й питалася, чи писатимуть до Косачевої.

Можна з певністю твердити, що згадана тут написана річ Кобринської, це така збережена в архіві Франка юповістка:

»Дня 2-го Вересья с. р. виділом »Товариства руских женщин« ухвалено видавати Жіночий Альманах в наступаючій спосіб:

I. Белетристика, прийм(аєть)ся лиш оригінальні твори наших повістярок і поеток.

II. Часть наукова про розвій і теперішний стан жіночого питання і жіночої юсвіти цивілізованого світа, біографії знатних жінок і бібліографія найважнійша книжок і газет про жіночу справу на всіх європейских языках.

III. Звістки про наші товариства жіночі, нашу працю, організацію, господарство, промисл, юрнментику, звичаї і т. д.

»Уж(е) з того спису можна бачити, що наш альманах буде для галицких жінок більшого значеня, як взагалі маюг значене такі видавництва, котрі звикли лиш заявляти егзестенцію певного круга. Жіночий Альманах не буде лиш містити в собі праці лиш самих жінок, але буде у нас першою працею, юбясняючою дотеперішне положене

жінки в суспільности і її нові стремлення, на неща-
сте у нас дуже слабим маніфестуючіся елементом.

»Усюда жінку частують лиш найнижшими еле-
ментарними відомостями, — займаються її наукою,
доки она еще дитина, — але ю дальшм її образо-
ванню ніхто не дбає, не дивно затім, що юни ніколи
не можуть ся до висших понять (піднести), орен-
товатися в обставинах ви(ю)дячого поза круг до-
машний розміру. Наш Альманах не буде для дітей,
але для тих, що вже пережили той вік, а здібні
зрозуміти і поняти, що добро загалу є добром
одиноці, і прилучитися до руху жіноцтва цілого сві-
та, — котре борше чи пізнійше пережить людзкість,
що їх жаданя мають сильні підстави і можуть бути
тепер ігноровані людьми, не дуже аналізуючими
вспільні людзкі відносини.

»Запрошаєся затім усі наші писательки Укра-
їнки і Галичанки, аби були ласкаві прилучитися до
того нашого діла і прислали свої твори на руки
Н. Кобринської в Болехові, котрій припоручено тим
ся зайняти».

В редакції Франка надрукувало оповістку Ко-
бринської »Діло« в ч. 99 з 19. вересня п. з.: »Аль-
манах товариства жіночого в Станиславові«. Може
не зашкодить тут принотувати, що в ч. 20 »Діло«
подало виказ членів жіночого товариства по 16. бе-
резня 1885. р., в 32 ч. допис про літературні вечер-
ки товариства, а в ч. 53 принесло звітмлення з ве-
черка жіночого товариства в честь Костомарова
21(9) травня 1885.

Не дістаючи ніякого листка від Франка, писала
Кобринська 17. вересня до нього: »Ви запевне обра-
зилися тайнов ухвалов виділу. Не думаю однак, аби

ви могли гадати, що то була моя думка. Такого переконання можуть бути лиш патріотки, котрі лиш уміють бути послідним кіньчиком якоїсь партії, що крім вузького націоналізму нічого більше не розуміють. Лиш такі можуть боятися чоловіка, котрий має сміливість сказати (пером), «що якби не поважав націоналізм і не уважав го підставою культури, добачує і другі не менше важні людські треби і інтереси». Того у нас говорити не можна... Они суть русинками, а для русинок нічо білше над переконання, що дійсно ними суть, не треба. Масляк чи Франко, Верхрацький чи Федькович, то все одно. А если кажут, що Франко небезпечний, то мусит бути правда; мати свій розум для жінки не годиться. От бачете патріотизм наших жінок, за котрий брак у себе мушу знести не оден доткливий дотик від людей не дуже розумних (то менше), але часом і від розумних, а то вже болит.

Кобринська бажала, щоб «альманах щось значив», але бачила труднощі й у приступі «частих чорних думок» гадала, чи не було б краще «зложити альманах після їх смаку, поміщаючи все, що наші молоденькі галицькі авторки попросилають», тим більше, що, як зачувала, вони хотіли лиш використати її, а «зібрані гроші за альманах обернути на адресу». Пішли голосні чутки, що єпископ Пелеш «не знесе під боком товариства так непевних тенденцій». Знову ж ректор Бачинський мав говорити, що нам треба жінок, які виховували б дітей, а не забавлялися б у літературу. «Щось подібного мав говорити Наполеон в своїм часі до п. Сталь, але відай не много принесло єму то чести, хоть був Наполеоном».

Не зважаючи на те все, писала Кобринська свій лист в ясніших хвиликах свого настрою, в тих хвиликах, в яких говорила до себе, »чи можна думати, що щось не дасться зробити, не стрібаючи вперед«. Тож усе таки старатиметься скласти альманах згідно з першим пляном, тому й прохала адрес наддніпрянок і притім також Шнайдерівни, Поповичівни й Танчаківської.

Переладований обов'язками й клопотами, Франко не мав часу відписувати акуратно Кобринській на кожний її лист і листочок. Цим пояснюються такі слова з її листа з 5. жовтня до Франка: »Ви щось тепер такі тугі стали на слово, що хрань Господи! Напишу до вас письмо, запитаюся то о одне, то друге, і вже рада чекаю відповіди. Та що з того, як зачну чекати, то чекаю-чекаю тай не можу дочекатися. Врешті приходиг, — їтвераю, — дивлюся, а то на не всі, а лиш на деякі пункта відповідаєся. Уже чую, що починаю перед вами мати такий респект, який маю перед більшостев мушин«. З такої причини не написала Франкові того, що давно вже повинна була написати, а саме, що вислала листи до Косачевої, Мельниківни й Хоружинської, щоб і Франко міг до них написати. З тих панночок, що їх адреси подав Франко, написала до Витошинської й Танчаківської, напише до Бохенської, щодо Павликівни подумає, а що з іншими робити, сама не знала. В усякому разі не могла написати до Олеськової так, як радив Франко, »н. пр. напишіт до чоловіка, аби вам що з ваших подорожей написав, а ви перепишете«, тому рада була, що сам Франко напише, тим більше, що розходилась із ним у погляді на неї. Крім того

написала ще до кількох своїх знайомих, талановитих жінок і дівчат, бажала писати до Турчаківської в Одесі за науковою статтею і ждала на адреси інших наддніпрянок від Франка.

Нарікала, що «Станіславів мовчить як залятий». Дня 8. вересня дав театр Біберовича на користь жіночого товариства виставу «Шельменко наймит», а ніде не було згадки про це, тільки Окуневський доніс їй, що було 50 зр. чистого доходу. Кобринська писала до Ничаївни, щоб подала до «Діла», опісля до Окуневського за ближчими інформаціями, «щоб могла сама (через руки Франка) подати до загального відома, — і нічо з того, — мовчат тай годі». Тут і вирвалось їй: «Коби они були такі нескорі на язики, як на перо, то може бимся не так тим сердила».

У листі з 30. листопада здогадувалась Кобринська, що Франкові було «не до дрібної кореспонденції», бо певно мав не мало роботи, а зокрема при «Зорі» мусів десь за всіх робити. Прохаючи прислати для деякої поправки оповідання Михайлини Рошкевичівни, яке сам Франко призначив для «Альманаха», на що й авторка пристала, Кобринська писала: «Я вже прибирила троха матеріялів і дуже хотіла бим знати, що би ви на то сказали? Найгірша відай буде біда з біографіями і загальними звістками про жіноцтво, — до Болехова такі вісти не доходять»...

Запитавши, чому Шнайдерівна й Поповичівна нічого не прислали, Кобринська зазначувала, що «в Станіславові смішні діялися річи», очевидно, у звязку з загальними зборами жіночого товариства 26. (14) листопада. Противниці Кобринської пере-

перли свій виділ: Ничаївна стала головою, а Кобринська увійшла тільки до виділу. Звідомлення з зборів принесло «Діло» в ч. 136. Протягом першого року існування з'єднало жіноче товариство 124 членів.

Нарешті дістала Кобринська від Франка, як писала до нього 16. грудня, «письма і дуже ними утішилась», бо їй здавалось, що йому її «Альманах» «давно» «витетів з думки». «Для більшого узнання» літературного смаку Франка спочатку не думала «навіть того читати, але все таки скортілю» й перечитала. Підносила, що поема Поповичівни нагадує «Катерину» Шевченка: «розумієся, утвір не дорівнює тамтому; що однак удалося п. Попович ліпше зрозуміти і вірнійше підхопити, а то «невідцуранеся жениха і его матери, бідної жертви». — Нарід дійсно не відноситься до тих гріхів так остро, як то взяв Шевченко». Очевидно, тут мова про «звичайну історію», надруковану в «Першому вінку» (сс. 112—120). Крім цієї поеми надрукований в альманаху вірш цієї ж авторки «Де Бог мій?» (сс. 395—396). Сонети п. Шнайдер — писала далі Кобринська — також хороші, але чи не могла би она еще щось такого написати, аби «Русь» принаймій була за кожним другим словом, — боюся, аби «Альманах» не випав занадто космополітично». В «Першому вінку» надруковано сім сонетів Уляни Шнайдерівни-Кравченко (сс. 23—24, 142—144, 417—418). «Если п. Бохеньска працює під вашим оком, — писала далі Кобринська, — то я вам невисказано вдячна». В «Першому вінку» нема нічого Бохеньської.

Кобринська нарікала, що з «станиславівцями

не витримати, бо ж «они хотят для Пелеша куповати срібну тацу». Саме вона дістала картку з закликом до складки. З складки нічого не буде, а «они певне возмут з зложених грошей і еще місто «Альманаха» вийде таца».

Остання не давала їй спати, як писала 21. грудня до Франка. «Позаяк я на здоровий розвій Товариства махнула руков — писала тут Кобринська, — то все такі без голосу найменшої опозиції позволити компромітовати ціле наше жіноцтво то вже за багато. Не маючи від нікого розумної поради, мушу ся завше до вас уда(ва)ти помимо нераз найбільшого гніву, що не відписуєте на мої листи. Тож і тепер посилаю вам моє писане і прошу зауважати, чи не можна би того подати до «Діла»? Коби на мене, то я би жадних книжок не видавала на честь архієреїв, але може то буде називатися політично і сподобаєся «Ділу», котре завше, як той каже: трохи гречки, трохи трини, трохи з нами, трохи з ними, а врешті тут лиш ю то ходит, аби щось сказати». Якщо Франко признав би за відповідне надрукувати замітку, прохала зробити це швидше, бо термін складок уже сливе минав. !

Ось ця замітка Кобринської: «Зачуваємо, що Тов. рус. жен. в Станіславові задумує на честь его преосвященства Пелеша виступити з срібнов тацов. Позаяк похваляємо заходи тов., щоби почитити нашого архієрея, — не згодили бисьмо ся що до форми в оказаню тої чести; і здаєся нам, що більше годилобися з високим достоєнством его преосвященства, якби на его честь Тов. (за означенем певної грошевої надпороди розписало конкурс на яке ділце, приміром, для доростаючої молодіжи, чого у

нас такий відчувається недостаток. Булоби то без сумніву красше і Товариство не відступило би від своєї властивої і первісної цілі».

«Я шлю до вас письмо за письмом» — писала Кобринська в листі з 25. грудня 1885. Передучора дістала листи від Косачевої і не вірила своїм очам: «она так сердечно занялася »Альманахом«, що обіцяє всяку можливу поміч, а найважнійше те, що гадає, »аби »Альманах« був подвійного обему, т. є. 24 аркушів великої 16-ки і дає половину накладу з тим також умовом, щоби фонетикою друкувався».

Відгомом звітлення із загальних зборів у »Ділі« являються тут такі слова: »Не знаю, длячого кореспондент чи кореспондентка з Станіславава поминули, що я мала відчит на »зборах«, — не чули, здається, може також і о тім, що малам на вечерку »про питанє жіноче«, не згадають, „szkoda czasu i atłasu“. Я вам дам тоті відчити прочитати, — хотілабим їх помістити в »Альманаху«, — мені ся не видит, щоби они були зовсім дурні, але чи їх мож буде помістити, го вже ви здецидуєте».

V.

Про розрив Кобринської з жіночим товариством повідомив Теофіл Окуневський Драгоманова в листі з 18. лютого 1886. р. Уважав її за найінтелігентнішу галичанку, в чому погоджувались із ним Франко й Терлецький. Підносив її провідну ідею, щоб допустити жіноцтво до університетської освіти, яка уможливила б йому займати такі посади, які до того часу займали виключно мужчини, щоб таким робом забезпечити економічну й опісля суспільну незалежність жінки. Пропаганда таких думок мала

вестися белетристикою. Жіноче товариство мало давати гроші на видавництво й старатись розповсюджувати видані заходом товариства твори. »Не тяжко догадатися, — писав Окуневський, — що такі думки не могли так скоро помістигися в таких ясних головках, як наші звиклі собі галичанки. Они ж не чули ще в житю довшої промови, хіба на казаню, а тут нечаянно говорить щось до них тай про Бога ані про св. Церков хотьби словечком спімнув. Стало їм якось »невиразно«, а як ще хтось там піддав, що Кобринська не вірит в Бога, — так уже усі стали єї не довіряти. Коби ж хоть Кобринська жила на місци у Станисла(во)ві та лично своє діло піддержувала, — а то она живе при батькові в Болехові — письма єї стали тут відчитуватися як би які »укази«, амбіція жіноча подразнена — от і зійшло діло на бабські сплетні. Варилося так через цілий рік. Станіславівське жіноцтво загадало було закладати дівочу бурсу, — тому супротивилася Кобринська, бо жаль єї було зльокалізувати свої змагання на саму азбуку, — з бурси отже нич ся не звело, тимчасом Кобринська стала редаговати »Альманах«. Принципіяльні ріжниці, а ще більше личні амбіції так самої Кобринської, як з другої сторони теперішньої председательки Ничаївної спровадили нарешті, що Кобринська тамтого тижня виступила з товариства, — і оскільки довідуюся, стане на свою руку видавати Альманах, бо перед тим мало це бути під контролею і вітвічальностею виділу. Гроші товариства, котрі були призначені на видавництво Альманаха, маюť ся тепер ужити до передруку тої історії літератури рускої Омеляна Огоновського, котра тепер розпочалася печатати в »Зорі«. Це по-

слідне рішене запало головню тому, бо жіночі школи не мають дотепер жадного підручника рускої літератури».

— Розв'язавшись із жіночим товариством, Кобринська позбулась неабиякої перешкоди для задуманого альманаха, але далі могла користуватись щирою готовістю Франка їй допомогти. До нього звернулася 12. квітня 1886. р. з проханням написати лист до Драгоманова за матеріялами до біографії його сестри Косачевої. «Ви заєдно з ним кореспондуєте, — писала Кобринська, — а для мене то получення з більшим клопотом. Насамперед треба би придумати скільки комплементів, потому перепросити за смілисть, — дальше перебічи цілу історію товариства і т. и.». А втім, згідно з болехівською спліткою, Франко й так «наполовину українець» (себто наддніпрянець), ютже йому й догідніше «на Україну листи слати». За статтею про жінки боялась писати до Драгоманова, бо «великі люди мають свої фантазії», їм може прийти до голови, Бог знає, що написати, «а потому роби, Кобринська, що хочеш». Драгоманів їй «уже і без того помішав в голові»; вона не могла зрозуміти, що саме бажав він сказати в листі до Окуневського, що її оповідання «ніби не оповідане, а якась програма, і час би було покинути той франківський спосіб писання». Тут іде мова про оповідання «Задля кусника хліба», що його відбитку переслав Окуневський Драгоманову.

Далі прохала Кобринська Франка інформації, «звідки, а властиво з чого можна відписати біографію Марка Вовчка», й так тішилась новим присланим їй писанням: «Знов появилася молода писа-

телька, — дісталам корогенький шкід «Пісок», — маленький, бідний хлопчина ходит від камениці до камениці і просит, щоби купити піску. — Ніхто нічо не купує, а бідне, зголодніле і змерзле дигене опускают послідні сили на тротоарі богатого міста. — Тенденційка не велика, а хороша, як ви говорите, если памятаєте, що, де і коли говорите. — Бо я чогось щораз більше утримуюся в переконанню, що безпечнійше відкликватися на то, що пишете». Це мова про оповідання Софії Окуневської (зам. Морачевської) надруковане в «Першому вінку» (сс. 209—216) під заг. «Пісок! Пісок!», а з підписом «Єрина ***». Цієї авторки й з таким самим підписом увійшла до «Першого вінка» стаття «Родинна неволя жінок в піснях і обрядах весільних» (сс. 144—159).

«Що буде з Кобилянської оповіданем?» — питала Кобринська Франка й повідомляла його: «Она мені прислала друге, але дуже нужденне».

З приводу одружіння Франка писала Кобринська 3. червня 1886. до нього ось-як: «Може ви думали тим чином відчепитися від усіх галичанок, але вам то не удасться. Ви продукт нашого краю, наших обставин, ви наша амбіція, тож ми не перестанемо над тим працювати, щоби борше чи пізнійше віддане вам було неограничене провідирство в нашій літературі, та просимо вашу жінку до нас прилучитися». Перепрошуючи Франка, що «в медових місяцях» накидалась йому з своїми інтересами, й усправедливлюючись тим, що вона так мало мала помочі й розумної поради, нарікала, що ще перед великодніми святами написала до Ганни Барвінок, одначе не дістала від неї відповіді.

Другий раз не випадало їй писати, а не могло бути без згадки про неї в «Альманаху». Тому може Франко написав би до Панька Куліша, щоб подав важніші факти про неї. Здогадувалась, що Франко кореспондує з Кулішем, і повідомляла його, що вже дістала матеріяли до біографії Косачевої. Одначе вже 8. червня писала Кобринська до Франка: «Добре, що не писалисте до Кулішевої, бо власне від неї письмо юдержала». Щодо кореспонденції з Кулішем, Франко з ним не кореспондував, маючи «на собі його височайшу неприязнь за рецензію його хуторної поезії в «Світі»..»

Коли появилсь проспект «Поступу», що його задумував видавати Франко, Кобринська жалілася 1. грудня 1886., що Франко «так уже зовсім» забув «на давніх друзів». Уже для особистої симпатії Кобринської до подвигів Франка він не повинен був її поминути. Одначе діставши проспект і відповідь Франка, писала Кобринська: «Я певне зробила би для вашого «Поступу», що змогла (б), але дана мені наука Ничаївною і другими в Станіславові небогато додає відваги. То страшно перепуджений народ, — недавно писала до мене Шнайдерівна, щоби єї вірші в «Альманасі» не підписувати єї правдивим іменем, — та маю еще інші факта. Боюся вас образити, але чи не ліпше було би перечекати 2—3 місяці, а по упливі того часу видати другий проспект, ніби уже якоїсь іншої часописи. Через той час вражіння перетерлибися, а ваші други могли би смілійше промовити». Думала, що матиме нагоду поговорити про це у Львові, бо збиралася бути в Франка задля поради щодо свого альманаха. Запрошуючи 30. грудня 1886. р. Франків

на свята до Болехова, якщо згідно з чуткою не поїхали б до Києва, заявляла, що не могла бути в грудні у Львові, але поїде туди по святах, «аби раз уже »Альманах« в світ виправити».

У часі свого побуту у Львові забула Кобринська порозумітись із Франком щодо деяких дрібниць, бо в листі до нього з 25. лютого 1887. р. писала ось-що: »Я забула вас ю декотрі дрібниці просити, котрі однак для мене маюг певну вартість: 1) Просилабим, щоби мої новельки були в таких відступах друковані, як тут написані, без вгляду, що декотрі уступи (глави) дуже коротенькі. Я пр. пригадую собі з Марка Вовчка такий уступ: »Сорочка на міні біленька, коса заплетена дрібненько і я собі весела«. 2) Най вас не дивує, що пишучи ю наших жінках, поминулам Міхаліну і А. П. Зробилам то з намислом, — наші жінки бояться А. П. Казали міні то отверто. Міхаліна також не хоче пригадуватися, що фігоровала колись в »Молоті«, — не хочу затим, щоби таков дурнищев наражатися на докори, котрі уже мене не раз глибоко зранили. 3) Під »Зарібнищев« прошу підписати А. П., понеже авторка так була підписалася сама, т. є. лиш першими буквами». Згадана тут »Міхаліна« це Михайлина Рошкевичівна (зам. Іванцева), а А. П. — сестра Михайла Павлика Анна. Під впливом Франка про них обох є згадка в статті Кобринської »Руське жіноцтво в Галичині в наших часах«, надрукованій у »Першому вінку« (сс. 68—102), без наведення назви »Молота« (с. 98). »Зарібниця (Образок з жіночого життя)« надрукована в »Першому вінку« (сс. 361—365) з підписом »Анна П.«.

Далі повідомляла Кобринська Франка, що «Ганна Барвінок прислала до «Альманаха» другу повість на підставі, що тамта для нас не годиться, то треба буде обі помістити, бо то друге оповідане занадто коротке». Обидва вони увійшли до «Першого вінка»: перше п. заг. «Перемогла: Оповідання з народніх уст» (сс. 25—65), а друге «вийнято з народніх уст «п. з. »Жіноче бідунство» (сс. 367—373). Новоприслане оповідання Кулішихи й згадану вище розвідку Окуневської про родинну неволю жінок у весільних піснях і обрядах. обіцяла передати через свого брата, як також через його руки прохала передати собі матеріял до біографії Косачевої, бо їй захотілось «доконьче щось свого додати», та не знала, як причепити до попереднього, не могучи відшукати «оригіналу, т. є. того, що вийшло з під пера Драгоманова». Хоч у Львові, коли Франко говорив про висилку коректи, здавалось Кобринській, «що се була бід негречність» супроти Франка, «але цікавість перемогла» й Кобринська постановила прохати Франка посилати їй друковані аркуші альманаха. Далі повідомляла, що вислала Косачевій звітлення з своїх дотеперішніх «подвигів», і питалась, скільки потрібно аркушів, щоб не могли сконфіскувати книжки.

На час, коли Кобринська була у Львові й умовилася з Франком щодо альманаха, вказує те, що в 9 ч. «Діла» з 5. лютого 1887. р. надруковані «Запросини до передплати» такого змісту: «З початком слідуєчого тижня розпочинаєм друк першого у нас «Альманаха жіночого», видаваного заходом Олени Пчілки і Наталії з Озаркевичів Кобринської. Альманах той складатися буде з самих оригінальних

граць галицько- і українсько-руських жінок і вийде около Великодних свят в обемі 15—20 аркушів друку в 8^о. Містити буде поезії, повісти і розправи наукові. Ціна пренумераційна устанавлюєсь на 1 зр. 55 кр., ціна склепова буде підвищена.— Предплату аж до часу укінчення друку приймає Наталія Кобринська в Болехові, а також упрощені до того редакції «Діла» і «Зорі». Остання («Зоря») »загрівала кожного до якнайчисленнішої участі в тім памятнім видавництві» в 3. ч. з 13. лютого 1887., стверджуючи, що це буде »цінний памятник духової спроміжності наших жінок», і злагіднюючи ось-як »небезпеку» редакції Франка: »Запевняють нас рівнож, що і редакція (котра, з конечности очевидно, спочила в руках мужеских) зуміє оцінити вагу такого видавництва і якнайменше подасть йому своєї власної закраски». Ледве чи сама редакція »Зорі» без особистої заяви Кобринської ціляла тут у Франка. До Великодня не встиг вийти альманах. »Діло» повідомляло в ч. 38. з 14. квітня, що »Жіночого альманаха» вадруконано в друкарні Товариства ім. Шевченка вже 15 аркушів, а цілий альманах обійматиме до 28 або й 30 аркушів друку. У дійсності обіймає він 29 аркушів друку, а його зміст подало »Діло» в ч. 64. з 23. червня 1887. р.

Про те, що розпочався друк альманаха, повідомив Франко Пчілку, що 18 (6) лютого починала свій лист до Франка: »От так найкраще буде! — розпочали друк альманаху, — а там »якось то все буде», піде скоріш!... Моє учасє в альманаху так же певне, як було. Давнійших моїх віршів, — уже друкованих, — звичайно, не слід друкувати, се була б зовсім, зовсім не подоба! Багацько моїх вір-

шів, хоч би й нових, теж не треба, а от нехай іде «Первий вінок», як пишете, та ще от посилаю Дебору, та й годі! Оповідане і ще дві обіцяні короткі штучки пришлю конечно, але не хочу задержувать вам друку, через те друкуйте собі, поперед мого, оповідане Ганни Барвінок; для мене буде досить теї честі, коли перед її оповіданем помістите мою Дебору (котра мені дуже до сподоби...). Об сему прошу». В «Першому вінку» вірш Пчілки «Перший вінок» надрукований по передньому слові Кобринської (с. 4), а посвячена Лесі Українці «Дебора. Біблейський образ» (сс. 103-106) по оповіданні Ганни Барвінок.

Далі повідомляла Пчілка про висилку грошей: «Видячи, що діло вступило вже зовсім на реальну путь, при чім требуються видатки на часі, висилаю часть умовлених з моєї руки грошей, 50 р. З ходом друку буду висилать також по 50 чи по 100 р., поки сповню всю асигновану мною сумму 200 р..»

Пчілка зацікавилась, на яких умовах прислала Ганна Барвінок своє оповідання, бо «платить за оповідане, прислане до альманаху», уважала «зовсім не подобаючим», бодай не приймала такого гонорару на свою пайку, «нехай пані Наталія тратить на се дорогі гроші сама, коли має охоту!» А втім «уже коли платить, то платить всім! Се було б по правді». Пчілка запитувалась, «як же буде зватися се жіноче чадо, альманах той». Згадувала, що писала до дружини Франка до Києва в справі жіночого альманаха, між іншим про біографії «наших славних писательок». Їх уважала «великою недоречністю друковать. Не знать що! Зробить крихту, та й ще тею величатися!... Можна б з «біогра-

фіями« трохи пождать!...» Далі писала, чи не можна б від Франчихи або іншої курсистки дістати замітки чи »розповіді о курсах киевських жіночих,— о ході діла, о вартості чи яких там слідах курсів,— нарешті хоть би просто легку розповідь дівочу о пробуванню на курсах, — о своїх враженнях, життю і пр.«. Франчиха могла б »зазначити свої спогади о курсовій науці й життю. Для альманаху се було б цікаво!» З дописки до листа видно, що на думку Франка деякі вірші Пчілки для альманаху »щось то не подобають«.

Перша згадка про те, що альманах уже друкувався, зустрічається в листі Кобринської з 8. березня 1887. до Франка. Лист Кобринської — це відповідь на кореспонденційний листок Франка з повідомленням, що Косачева прислала гроші, що альманах уже друкувався й що Франко задумав видати свої твори. »Но помимо загального задоволення — писала Кобринська — се послідне дало міні так много до мислення, що аж змучилася моя бідна, не міцна голова! Ви знаєте, як міні на тім залежит, щоби літературний напрямок, котрого ви у нас репрезентантом, запановав і що в тім замикаєся цілий мій патріотизм, та що кожду таку спосібність рада би я піднести і підпомогчи«. Та не знала, як це зробити. Боялась діткнути Франка своєю пропозицією. Призбирала на альманах дальших 50 зр., »то если би то на що придалося«, вона могла б факто відступити їх на Франкове видавництво, бо їй може щось капне з передплати, »хоть не дуже на то заносится«. Щойно тепер посидала Франкові розвідку Софії Окуневської й оповідання Ганни Барвінок і повідомляла, що біографію Марка

Вовчка пише Левицька (Лукичева). До життєпису Косачевої бажала щось додати, але не знала що, а щодо біографії Ганни Барвінок прохала ще раз жінку Франка, щоб їй не відмовила поперше з огляду на те, що галичанки мало знали про Ганну Барвінок, а подруге, «щоб свіжо прибула українка відразу заманіфестовалася яко наша партизантка». Питалася, чи не написати б їй самій до директора Карла Беднарського, бо з друкарні не прислали їй нічого.

Тимчасом отримала Кобринська лист від Франка й 10. березня обіцяла Франкові пізніше відписати ширше, бо виїжджала до Лолина помагати Рошкевичам вибиратися звідти. Повідомляла тільки про таке бажання Пчілки й своє становище до нього: «Пчілка писала до мене, щоби доконче продовжити термін видання «Альманаха». — На кого як на кого, але на ню мусится преці зачекати, хотьби ся то обійшло без оголошення в газетах, бо то дуже би мене компромітовало, — а ніби вийшло, «що просто в друкарні не друкують». — А якби прийшло до оголошення, то я вже не гадаю сего жаднов міров брати на себе, а скажемо, що еще додатково чекаємо на твори з України, — се і она сама пропонує». Тут і піддавала Франкові думку, що «може би у Ганни Барвінок того даря викинути».

Про справи, які порушила тут Кобринська, як бажання Пчілки, й деякі інші писала Косачева й до Франка в недатованому листі. Пригадувала, що вже давно радила Кобринській назвати альманах «Першим вінком». «Мені здавалося, — писала Косачева, — і здається й тепер, що се зовсім

підходяча назва. Так коли говорите мені: «рішайте ви!» — то *нехай же так і буде назва альм.* *«Перший вінок»!*»

Приємна несподіванка була для неї, що Ганна Барвінок не «злупила» нічого за своє оповідання. З приводу того, що Франко писав про оповідання Ганни Барвінок, що воно «підвіяне ц(аре)фільством», Кобринська писала: «Глядіть, щоб се не було такою смердячою краплею дьогтю в оповіданню Г., що носи многих можуть з прикростю й наганою одвернутись од нашого вінка! Принаймі навіть мені ваша звістка ударила дуже погановніс, а що ж допіро скажуть молодші, чуткіші носи?! — Памятаю, як у Києві провалився збірник віршів Щеголева — через одні одними вірші «Бурса», дух котрої (як воно й справді є) здався дуже ретроградним молодезі й навіть людям середнього віку! — Отже й туг щоб не було так з царофільством: се щось до такої міри не підходяче *ні до якого* українського видання, що я не знаю, як се воно буде. *В/В* Кажу твердо свою думку, що такого дьогтю, як те фільство, цілком не одобряю і — коли будуть лаять жінок за те, що оповіданням Ганни взяли таку несподівано погану ноту, — матиму право сказати: *не моя вина, не моя «велика вина»!* Мене до такої міри вражає ваша звістка, що я хочу тішити себе думкою, що може я не так розібрала букви вашого писання, — може яке инше фільство треба розуміти?!..»

Далі писала Косачева, що знала багато заміжних і незаміжних жінок, «але користі з того для плетеня Вінка мало. Кому можна було написати, — писала, — і, яко результат, добула лиш

вірші Дніпрової Чайки, — стояло в листі Пчілки, — котрі й посилаю. »Поема« Чайки якась пісенітниця і по формі, і по змісту, а дрібні вірші її мені до вподоби. Думаю, що її дрібні вірші можна було б помістити у Вінку». З віршів Дніпрової Чайки надруковані в »Першому вінку« такі: »Пізно« (сс. 139—142), »Сестрицям-українкам« (сс. 196—197), »Нічною добою« (с. 216), »Безщасна« (сс. 365—367), »Посуха« (с. 405) й »Дівочий жаль« (с. 456).

Відчуваючи, що Франкове »перо якось шортко йшло по паперу«, коли відписував на її пораду Францисі »написати що небудь о курсах«, Косачева писала: »В писанню »мемуарів« не бачу нічого ганебного! І знов скажу: дуже шкода, що об однім з найбільших явиськів сучасного життя жіночої інтелігенції української нічого не буде сказано в нашому альманаху«.

Та для справи швидкого виходу альманаха найважливіші були слова Пчілки про її власне оповідання, а саме: »прислати свого оповідання дуже швидко — не можу. Не бачу й користі в тім, щоб альманах вийшов кінечне *яко мога швидче*. Не в швидкості ділю, а в добротності книжки. — Лежав, лежав альманах, а тут одразу й загорілось! і хватай *яко мога* скоріш: »шити, білити, — завтра Великдень!« — Коли друк так з'єднаний з вашим виїздом із міста, то можна ж і, вернувшись, додрукувати альманах... Коли ж так пильно хочете скінчити з друком до Великодня, то, значить, обходьтесь без мене! Оповіданнів маю готових аж два, — колиб об тім ішлося, щоб послати »щонебудь«, але ж я тепер пишу річ спеціально задуману для альманаха, з ідеєю належачою до одної

з сторін жіночого просвітного питання — і не, хотіла б *зляпати* те оповідання як небудь. Хочете дати мені час, — пришлю вам дійсно щось цінне, а ні, як собі хочете!... Об тім, що мої писання опиняться в кінці книжки, — не журюсь! Нехай се буде *моя* вина!...»

На слова Франка, що »в біографіях не йде о величання, похвалу«, відповідала Косачева: »Але ж, по моему, самий заголовок »біографія такої-то« — єсть величання; ані жите Г. Бар, ні мое не стоїть, щоб його »графувати«!«.

Про свою доньку писала Косачева ось-що: »Добре було б, як би до поеми Лесі долучить примітку од редакції відносно до *романтичного характеру* поеми. Можна було б сказати щось об тім, що романтичні очерти фантазії характеризують взагалі твори починаючих авторів (адже хоть би навіть і Шевч. почав Тополею, Причинною). Можна думати, що з літами Українка Леся вийде на реальнішу дорогу (принаймі она каже вже тепер, що колиб була не послала торік своєї Русалки, то вже-б тепер не пустила її в світ!). Але задля трохи наївного романтичного змісту поезії, мені здається, шкода залишати доволі поетичний твор. — Чи не можна було б звістити, які там при поемі були послані дрібні вірші Лесині. Щось ми обидві забулись! Мені здається, що опріч поеми було послано скілька не поганих дрібних віршів Л., котрі теж можна було б помістити у вінку. Якщо поема Л. вже надрукована, то можна ту редакційну примітку, котру подаю, помістити у кінці поеми, або навіть при дрібних віршах Л.«. Післанюї примітки матері до поеми доньки не надрукував Франко,

містячи в «Першому вінку» Лесину «Русалку» (сс. 56—68) перед материною поемою «Дебора» й пару дрібних віршів: «Любка» (с. 176), «На зеленому горбочку» (сс. 176—177) й «Поле» (сс. 230—231).

Питаючи, чи будуть у «Вінку» вірші Юлії Шнайдер, признавалась Косачева: «Се автор, котрого я дуже люблю — і за думки його і за форму, завжди гарну».

Повідомляючи по кількох днях про висилку 100 р. й віршів Дніпрової Чайки, писала ще раз Косачева: «Дрібні вірші, здається мені, слід би надруковувати, — принаймі мені вони здаються гарними! Що-ж до поеми, то, — як уже й писала, — знаходжу її великою нісенітницею, і по формі і по змісту, не стоящою друкування. Про те посилаю й поему: не хочу, щоб доля її залежала тільки од мого суду; прочитайте її ще ви, — як она вам здається!» У дописці зазначувала, що те, що потрібне було для «Першого вінка», писала «день і ніч», спішачись якомога.

По своєму повороті з Лоліна писала Кобринська 19. березня ширше про Косачеву до Франка. «Маю клопіт з Пчілкою, — стояло в її листі, — котра нарікає, що через скоре друковане «Альманаха» не буде могла помістити усіх своїх праць, і що то буде смішно виглядати, що та, котрої заходом друкується книжка, помістила лиш два вірши. Я її зараз відписала, що на ню будемо чекати, хоть, правду сказавши, воліла бим не знати що, як тогу пригоду, — страшно то міні не на руку, а все-ж такі зачекати треба доконьче, 250 рб. то не жарти!» Прохала поради Франка, як можна б це зручно зробити, щоб галицькі жінки не думали, що вона «шах-

рує» їх, і щоб не зробили з неї »шарлатанки«. Питалась, чи можна »зложити все на друкарню«.

Було ще друге бажання Косачевої. »Також жадає, — писала Кобринська, — щоби нашу книжку назвати »Вінком« та місто »Альманах« жіночою збіркою, чи як там? Най буде »Вінок«, але Альманах уже, здається, трудно на збірку буде змінити, бо уже так всюди оголошено«.

Кобринська одержала також лист від Павлика, що висловив бажання щось своє дати до альманаха. Однак »се бути не може«, бо й »на подібну пропозицію Драгоманова нічого не відповіла«. Правда, Павлик пропонував не підписувати його, однак все таки »то колись може виявитися« й цим робом вона стягнула б »підозріне, що наш цілий »Альманах« підроблений«. Далі йдуть такі цікаві слова про оповідання Анни Павлик: »Що до А. П. то прошу добре переглянути, бо я дуже боюся, щоби там не було щось такого, з чим би я не могла ся погодити... Що до змісту я майже певна, що буде добрий, але оброблене, аби не було занадто грубе, о се вас дуже а дуже прошу. Я з її »Зарібницею« мала роботу, щоби все сказати, що она хотіла, та про тото повикидати непотрібні вираження і сентенції«. Найкраще хай Франко передасть »Зарібницю« Павликивні через її брата Лонгіна, що його вишле до нього, бо хоч цілком довіряє Франкові, все таки буде в такому разі спокійніша.

Щодо інших справ, звязаних із альманахом, повідомляла, що Михайлина Рошкевичівна »нарозумілася і просит, щоби її підписати повним іменем«. У »Першому вінку« надруковані дві прозові речі Михайлини Рошкевичівни: »Таку вже Бог долю су-

див. Народне оповідане» (сс. 161—176) й «образок і з народного життя» п. з. «Теща» (сс. 396—404). Пр свою розвідку бажала Кобринська поговорити усно з Франком, прохала тільки мати на увазі, що наставляла на те, «що впливи Польок на Русинок не такі дуже високо культурні, як они думають». Боялась, «щоби біографії не випали де цілком на кінці книжки, бо еще готові усі ті дами прогніватися». Посилала Франкові лист Ганни Барвінок, бо «Косачева відказує на оповідане Г. Б., називає «смердячою морквою» і не хоче брати на себе за то ніякої вини». Зазначаючи, що з альманаха мала в себе пять аркушів, прохала написати, «чи уйде розправа Окуневської», бо вона їй «заєдно листами голову проню толочит». Нарешті повідомляла Кобринська Франка, що їде разом із Софією Окуневською до Швейцарії, де на її бажання має бути до кінця липня, інакше якщо справа альманаха вимагатиме її приїзду, вона повернеться скоріш.

Два дні пізніше, 21. березня, писала Кобринська про прислану до альманаху річ Катерини Павликівни ось-що: «Оповідане чи що там Катерини (лиш самої Катерини без додатків і підпису її брата), здаєся міні, що в таким виді, як ви переробили, можна дати до «Альмана(ха)». — *Просила бим* лиш дуже не підписовати з Павликів, бо боюся, що через такий підпис і одного примірника ніхто не купит в цілій Косовщині... Ви не маєте поняття, які они там нелюблені і то не лиш самими попами». У «Першому вінку» ця авторка підписана як Катерина Довбенщук (Довбенщук — назвище першого чоловіка), а її річ має заголовок «Дівка й княгиня. Народні звичаї в Ко-

сівщині» (сс. 197—207). Про Павликів згадала Кобринська ще й при кінці листа такими словами: »Павликам здається, що ніхто не знає простого люду, лиш вони, якби ми усі десь в Парижі були виховані... так само, якби я собі прибандурила, що ніхто не може нічо правдивого сказати о попадянках, лиш я, бо сама попадянка і попадає».

Крім того є мова в листі також про відкинену річ п. з. »Сам собі«, чого Кобринська ще не читала, але коли Франко з дружиною думають, що »она не іде до нашого збірника«, не потребувала й читати. Тішилась, що дружина Франка »обобрала собі так хороший темат, — вийде щось доброго«.

У справі редакції Франка писала Кобринська: »Ви питаєтеся, чи я доволена з вашої редакції, — я свято переконана, що так, як ви, я навіть не удала би, — то можу лиш вам хорюшенько подякувати, що не жалуєте труду«. Боялася, що матиме біду з Бачинською й Михайлиною Рошкевичівною, а про Косачеву писала так: »Чому з ласки своїй не відписуєте, що будемо робити з Косачевою? Мніні голова тріскає від тої колізії, понеже она цілком слушно може бути ображена, если не зачекаємо на ню, хоть і сама тому винна, бо доста було часу. — Я гадала би на кождий спосіб зачекати... а ви що на тое? Киньте в тій справі хоть пару слів на карточці коресп.« Кінчила лист питанням, чи Франко »не занадто« похвалив її в »Ruchu«.

Це може бути мова тільки про »Ruch kobiescy« в зш. 6 »Ruchy« (сс. 187-88) з 15. березня 1887. Друкований альманах названий тут »Ruskie al-

bum kobiese" Автор починає статтю, що під таким заголовком вийде незабаром цікава книга в українській мові. Це буде великий том, що обійматиме 20-25 аркушів друку, а складатиметься виключно з оригінальних літературних і наукових праць жінок-українок. Книга вийде старанням і коштом «гуртка світлих українських жінок», а головню Кобринської й Пчілки-Косачевої.

Далі автор підкреслив, що цікава є генеза цієї першої в своєму роді української книжки. Тут і є мова про заснування жіночого товариства, «що його ціллю мало бути підпирання жіночої справи при допомозі літератури, отже з одного боку в'яснення сучасного становища й сучасної боротьби жінок в українській мові й для української суспільности при допомозі відчитів і відповідних видавництв, а з другого боку освідомлення жінок-українок у цьому напрямку й будження руху серед них рівнолежного з рухом жінок в інших освічених суспільностях. Товариство викликало зразу великий запал, з'єднало колю сотки членів, але незабаром у самому виділі почали повставати непорозуміння. Деякі люди доброї волі, але тісного погляду, почали підкопуватись під програму товариства, бажаючи звернути його діяльність на улюблену українську «бурсу», на доставлювання спідничок і панчішок для бідних, — словом, бажаючи з товариства для освіти й умової праці зробити фліантропійне товариство».

Одначе, доки Кобринська була головою товариства, «йй удвалось, хоч із трудом, відвертати ці підкопи»! Згідно з первісною програмою товариства, його виділ постановив видати «Альманах»

і порозсилав запрошення до авторок-українок. Редакторкою зробив виділ Кобринську й на її руки почали надходити праці, але нараз »зайшли факти, що останній зробили неможливим лишитися далі в товаристві. Утворено в Станиславові єпископську столицю й назначено єпископом о. Пелеша. Жіноче товариство, Бог знає з якої причини, прийшло до думки, що конче треба здобути собі ласку нового владки й завдати брехню поголюскам, що буцим то бачуть у цьому товаристві щось радикальне, неприязне церкві. Отож. ухвалили закупити з складок членів срібну тацу та в імені товариства жертвувати її єпископові. Довідавшись про цю ухвалу, яка зовсім не годиться з програмою товариства, пані Кобринська й ще декілька пань, що свободніше думають, виступили з товариства, а пані Кобринська постановила сама видати альманах. Правда, виділ товариства вовтузився з нею якийсь час, реклямуючи твори, як надіслані для товариства, але коли самі авторки заявили, що повірили свої праці не кому іншому, лиш пані Кобринській, замовк зовсім. Тимчасом пані Кобринська придбала сильну помічницю в пані Олені Пчілці й старанням, як і коштом цих двох пань здійсниться видання книжки, що творить незвичайно важний і симпатичний прояв у духовому житті українських жінок».

Далі автор писав, що мав змогу вглянути в зміст альманаха. В ньому виступить коло 15 жінок, починаючи від авторок із іменням в українській літературі, як Ганна Барвінок, Пчілка, Кобринська, Уляна Кравченко, а кінчаючи численними початковими авторками. Тут підніс автор »особливо

важні програмові статті пера пані Кобринської: »Сучасний жіночий рух в Європі« й »Руські жінки в Галичині«. Зокрема ця друга стаття заслуговує на увагу, і при нагоді не занехаємо подати з неї звітлення на цьому місці; бо ж це перша праця, яка докладно обговорює розвиток і теперішнє положення інтелігентної українки в Галичині.

Справжні заголовки вихвалених тут статей із »Першого віника«: »Про рух жіночий в новітніх часах« (сс. 5-23) і »Руське жіноцтво в Галичині в наших часах« (сс. 68-102).

Свою статтю кінчив автор бажанням, »щоб цей перший віщун нового духового руху серед українських жінок зустрів якнайширше попертя не лиш в українській, але й польській суспільності, й щоб ті молоді сили, які виходять у ньому з першими своїми працями на світ, не знеохочувались ніякими противенствами, але відповідно до своїх сил віддали якнайкращу прислугу українській суспільності й українській літературі«.

Як автор підписана »Paula Z.« Але й сам стиль, і обзнайомленість із справою не тільки жіночого товариства, про що знав Франко головні з листів Кобринської, але тим більше обзнайомленість із справами альманаха, а нарешті, найважливіше, вказівка Кобринської, що її вихвалив »за надто« Франко, відкривають у цьому псевдонімі Франкове авторство.

— Як писала Кобринська в листі з 24. березня до Франка, разом із його карткою дістала »імпериненцке письмо від Бажанської«. Бажанська грозила, що »як одно слово буде в її писаню змінене, то она прилюдно в часописях відопреся авторства«.

Тому прохала Франка «вірш Фросини цілком не друкувати, а з повістею Кобилянської задержатися», доки Кобринська не спитається, «чи і она не схоче також прилюдно відпертися авторства». З приводу листа Бажанської писала Кобринська: «Мене лист Бажанської дуже зіритовав, — добре міні раз давно сказала одна ворожка: „*masz głupie serce i źle na tym wychodzić będziesz*“. Яка то правда, оно уже не раз так міні в житті дописало, що цілком переписало. Як може бути така молода дівчина така зарозуміла, я того не понимаю, — а не такі писателі, як она, засягают ради других». Мабуть із приводу листа Бажанської написані й такі слова: «Б. пише, що цілий Львів з нашого «Альманаха» смієся, — чи се правда? — Напишіт, прошу, з чого ся тут сміяти?»

Далі вияснювала свій натяк на Михайлину Рошкевичівну тим, що вона такою почувалась у даному моменті нещасливою, що Кобринська боялась зробити їй яку прикрість, а при цьому була така вражлива, що «все щось там бачит такого, чого цілком нема». А щодо Бачинської це «другий том Бажанської, — баба готова Бог знає що навиговорювати за те, що більше заслуг для рускої сцени приписалося Теофілі Р(омановичці)».

Кобринська повідомляла Франка, що плян її від'їзду до Швейцарії залежав не від неї, а від Окуневської, але в усякому разі не від'їде, щоб не побачитися попереду з Франком у Львові чи Болехові. Писала, що Бажанська, будучи раз у Болехові, дала на друк альманаха 20 зл., які Кобринська відіслала їй тепер, бо написала, що такого альманаха, який вийде з-під редакції Франка, ніхто не

купить. »Добре, що з Косачевою нема ніякої колізії, — кінчила свій лист Кобринська, — бо я о нею найбільше боюся. Чи ви єї арк(уші) »Альм(анаха)« посилаєте? і що она вам на то пише?»

Та нагадавши собі ще одну річ, писала Кобринська 30. березня до Франка: »Єслисте читали мою розправу чи що там про первісну ціль рус. жен. в Ста., то мусілисте зауважати, що на тім місци, де говориться, що література романтична хоробливо виідеалізовала любов і з тов самов хоробливостев відноситься до історичної минувшости, треба було дещо сказати о тісно звязаних з тим часом релігійних понятях, та я се з наміслом і пропустила, не хочу тої квестії в моім »Альманаху« порушати, та і вас прошу, щобисте тої щерби не виповнили, бо то би мене в дуже *прикре* поставило *іположене*«. Прохала взяти під увагу її прохання.

Тут і повідомляла, що »Зарібницю« Анни Павликівни післала Павликові, щоб переглянув її, бо вона її »троха переробила«, признаючись до страху перед усіма, щоб не скомпромітувала її. Як і повідомляла 4. квітня, дістала від Павлика лист, що »на зміну виговору пристає (в оповіданю Катерини), але на жадні инші не пристає«. Кобринська подилась, щоб так було, »як они хочут«, але думала, що Франкова »замітка доконьче потрібна«. »Зарібницю« й оповідання Кобилянської міг Франко так друкувати, як були в нього, бо Кобринська мала »на це їх листи«.

В цих справах написала Кобринська 26. березня ось-що до Павлика:

Шанувний Пане!

Ви уже певне ненадіялися від мене письма, так довго не відповідалам, — та се було з тої

простої причини, що не малам часу — уже ся відай я під таков зіздов родилася, що ніколи не маю часу. Мині дуже прикро, що не могу Вашому жаданю цілком відповісти, але надіюся, що Ви мене вирозумієте.

От що: юповідане Вашої сестри Катерини з малими змінами юхотно до «Альманаха» приймаю яко письмо жінки, а до того селянки, що немало піднесе стійність книжки. Що до Вас, Пане, то річ має ся так: перед роком віднісся до мене (через других) Драгоманив, що він би хотів в нашій книжці де що свого помістити — представте собі мою колізію — се я всюди вже розговорила, що приймаємо лиш самих жінок, та я еще декотрим приятелям на тій підставі відмовила — а тут Дрг. відзиває ся, я не знала що робити і замовчала, не даючи Дрг. ніякої дотепер відповіді. Потім Ви зрозумієте, що Ваше імя, яко мущини, не може бути в «Альманасі». Щоби не друковати Вашого імене, також непорадно, бо вже і так кричат, що мущини (радикали) підкопуються та «Альманах» вийде не жіночий, а мужеско-радикальний. Одна панночка грозит мині, що по виданю книжки прилюдно в часописях відопре ся авторства, як одно слово буде змінене; а се біда, що єї дурачества, з котрих аби незнати що робити, і капля радикалізму не видушится, уже видруковані... то і она готова то зробити! — се буде доперва — Боже, дійся воля Твоя!

Посилаю Вам «Зарібницю» сестри Анни в такім виді, в яким я єї, уникаючи всіляких неприємностей, можу приймати. Даруйте, єсли насуне ся Вам гадка, що я Вас кладу в одну чергу з попередньою панночкою. О ні! Я майже певна, що Ви не

будете спиняти мого діла, і узнаете, що я можу, а що не можу зробити, а все ж я такі волю, щоби Ви о тім знали.

Признамся, що було би міні дуже прикро, якби Ваша сестра Анна на таку невеличку зміну непристала, понеже я гонорую ся тим кусником, давалам на взір другим... а між іншими післалам за-для оцінки творів нашої книжки Ганні Барвінок, що єї ся дуже подобало. Надіюся затім, що Ваша сестра несхоче міні зробити тої прикрости, щоби »позволити в таким виді« друковати — она і без того має много річей написаних, котрі без змін при теперішніх обставинах не дозволят друковати, а се зміни такі незначні. Мині сего кусника було би за-для того шкода, що я дописала до него еще таку саму »Учительку« і »Замужну середної верстви«, то є кожду для себе замкнену цілість. Будьте затім ласкаві ввійти в мое положене, що Вам неповинно бути трудно, знаючи наші обста-вини.

»Сам собі« також немоглабим приймати без змін, що дійсно було би шкодов, бо легко, як Ви кажете, можнаби змінити правду (це записав тільки про Катеринин опис-етнографію).

Я Вам давніше пообіцяла прислати до прочи-тання одну робітку — та так мене до неї знеохотив п. Ф., що уже не маю тепер густу, — але що собі пригадаю! (пригадайте і Ви собі), що Ви раз та-кож казали, що пришлете міні до прочитання Ва-шу повість, то най іде юдно за друге.

26/3 87.

Я хотіла еще давнійше до Вас писати, а то Ви вже самі догадалися, що міні дужеби на тім за-лежало, щоби Ви в тих часописах, до котрих до-

писуєте, прихильно відозвалися.

Ще маю одну просьбу. Як будете коли до мене писати, то будьте ласкаві виразнійше пишіть, бо кле- нуся перед Вами, плакати ся міні хоче, читаючи Ваше »дрібніоеньке писанечко«.

З правдивим поважанем
Кобринська.

У своєму останньому листі перед виїздом до Швайцарії, 8. квітня писала Кобринська до Франка: »Знайшлам вірші Ф(австини) В(итошинської), але не здаєся міні, щоби з них можна що зробити, — шкода відай такими пустяками заберати вам часу, — та єще готова потому авторка гніватися, що переробилося«. Це був натяк на Бажанську, про яку тут Кобринська писала, що вона »нарозумилася і відкликала свою грозьбу, що прилюдно відрікатися буде авторства«. Особисто була в не малому клопоті, бо вуйко Окуневський прохав її конче їхати з його донькою до Швайцарії, а тут мати дістала сильний ревматизм у нозі й була приневолена більше лежати, ніж ходити. Щодо писань Олесі Бажанської в »Першому вінку« надрукована її одна прозова річ »Кондрат. Новеля з народного життя« (сс. 120—139) і вірш »Колись було« (с. 159).

Перший лист Кобринської з Швайцарії до Франка має дату 4. травня. »Я написала, — стояю тут, — а властиво доповнила біографію К(осачевої), котру вам посилаю. Ліпше може би було без тих біографій, але в такім разі напевно прогніва- лабися Ганна Барвінок. Вам може смішно буде з то- го, що я подавала, та тим потішаюся, що поду- маєте, що і ви на моім місці инакше не моглибисте собі поступити. До Левіцької писалам, щоби в тих днях післала вам біографію М(арка) В(овчка)«.

З приводу, що весь тягар видання звалила на Франка, Кобринська писала: »Мене ще не опустила згрювота, що я цілий клопіт звалила на вас, а сама дмухнула до Цуріху, тим більше мучит мене то, що ще менше знаю, що ся там діє, як в Болехові. Не беріт однак сих слів за примовку до себе, абисте частійше писали«. Все таки прохала повідомити її, »коли книжка вийде і чи не треба буде більше грошей«.

VI.

По висилці листа до Франка дістала Кобринська від брата Лонгіна 4 аркуші книжки й звістку, що Косачева прислала довшу повість так, що альманах піднесеться до 30 аркушів, та що треба буде ще 160 зр. Під впливом такої звістки писала Кобринська 7. травня до Франка: »Позаяк я була приготовлена, що треба буде ще грошей, то 100 зр. я завше готова дати, але тих 60 — по тім, щось ми говорили в тій справі перед од'їздом, зробило міні не дуже милу несподіванку. Якбим була знала, що П(чілка) таку довгу повість пришле, то инакше булабим тут раховала, — та все ж такі волію, аби книжка гарнійше вийшла, то і непорадно було би її зменшувати на працях других жінок«. Правда, брат Лонгін писав їй, що друкарня пождала б, але це для неї »дуже неприємна історія«. Прохала Франка повідомити її, коли потрібно буде тих грошей, бо щоб узяти більшу суму, мусіла бодай 14 днів знати наперед. Питалась, чи не можна б піднести, передплати, щоб йще грубо не втратити.

Згадувала також, що прочитала статтю Франчихи й дякувала за неї, бо вона »надзвичайно добре припадає до змісту цілої книжки«, »не говорячи уже нічо ю правдивій стійности«. Стаття Ольги

Франкової, надрукована в «Першому вінку» (сс. 217—230), це «Карпатські Бойки і їх родинне жите».

Косачева була сама свідома, що її оповідання задовге, пишучи 16(4) квітня ось-що до Франка: «Посилаю вам оповідання. З тиждень придержала по написанню — робила «вигризку», себто виправку (як трошечки полежить, то воно видніше, де що не гаразд). Бачу звідсі, як ви жахнулись, угляdivши рукопись, — що така велика! Ну, не можна було убрать у меншую міру: прочитавши, побачите, що інакше багацько дечого зосталось би без «мотівировки». Звичайно, колиб уже так напосістись, то й тепер можна булоб скоротити, але тепер хіба так можна булоб зробити, щоб повірізувать інші розмови, чи описання; — тільки одно те, що «різати» шкода (мені), а друге, що се погано вишло б, — помітно, з перескоками; а' от як би *вигяз* зробити, — довші місця написати коротше, взявши з кожного періода важніші слова, — то се було б добре, але на се нема вже часу! Ми тут вилічували, то виходить на 7 аркушів друку; — се багацько! Та що ж робить! Одно можу сказати, — коли не-ставатиме кошту, то до тих 50 р., що зостаються за мною, можу прислати ще там скільки».

Поэа вимогами, подиктованими правописом, застерігалась Пчілка, що «галицізировать мови більше не можна». І так уже закидали їй зраду Полтавщині. Змагаючи до «поеднання діалектів», вона зробила все, що могла й не бажала б «більше поправок на галицький стрій», «тим більше, що всі дійові особи лівобережці, то вже їм чудно говорить дуже по-галицькому». Бажаючи почути думку Франка про своє оповідання, Косачева писала: «Інші місця мені здаються «страшними «для галичанок: напр. те, що

героїня учиться акушерству, а потім і »бабує«; то вже, будьте ласкаві, скажіте пані Кюбр(инський), що се нічого! Принаймі у нас про такі річі пишуть, навіть далеко смілійше: я й то вже обійшла сю річ як можна було делікатніше!..»

Переходячи до інших справ альманаха, повідомляла, що не дістала ніодного друкованого аркуша, а про новий матеріял для нього писала: »Вірші одні єсть Людї Стар(ицьк)ої, та не знаю, як їх підписать — послала я запитання. Єсть і ще одні вірші, Єлени Ластівки, з давніх часів (осади Буші) і давно написані, та десь у мене в шпаргалах, як знайду, пришлю. А моїх і Лесних уже, здається, доволі, а то вже й не хороше, як одних авторів багато писання. — Єсть ще надія на одні вірші однієї дівчини. У всякім разі — на три віршики ще можете розсчитувать і ті, що маєте, можете »експенсувать« сміло«. В »Першому вінку« надрукований вірш Людмили Старицької »Панахида« (сс. 360—361) під її ж власним прізвиськом.

Свій лист кінчила Косачева такими міркуваннями на тему довпости свого оповідання: »Лихо моє, що не вмію писать корютко! Колись то може комусь буде цікаво: всі редакції моє писання хвалять, тількиж всі просять писати »корютше«!.. Особенно приємним се здаватись авторіві не може, але ж і справді бачу, що довгість не вигідна для редакцій. — Ну, але що ж маю робить! Коли часом до сюжету короткість велика — не можлива! Вкінці впадаю в такий прикрий настрій, що готова б і зовсім не посилать оповідання, — так мені за його довгість ніяково; та знов яж же й не посилать? Ще подумаєте, що я просто зледачіла, нічого не написала, через те й не прислала«.

Того дня, коли Косачева надавала свій рукопис на поchtі, надійшло на її адресу десять друкованих аркушів альманаха. Потому прийшла й відповідь Франка, з приводу чого й писала Косачева: »Дуже дякую, що ви не ухилились од »печальної необхідності« і хоть тільки, — »чинячи« мою »вюлю«, — написали вашу думку про ті товаришки. Принаймі знатиму наперед, чого сподіватись від інших, коли найближча по думці й направленію критика осудила моє оповідання, яко майже нестojуче нічого. (Гарні в йому, як ви пишете, тільки розмови, але розумніших з них не можна зрозуміти, а пустіші наполовину треба б повикидати!..). Звичайно, я не дивуюся, що ви маєте дуже широкі вимоги од повістwowателя, хоч би й свого; такі широкі вимоги критика й повинні мати; мене дивують лиш ті, здаються дуже несправедливими ваші думки — після ваших розборів давніших всяких оповіданнь наших повістwowателів, котрих ви хвалили, навіть дуже (в Зорі і в листах), — а одтак в їх і десятої долі нема того, чого ви хочете од мене і що у всякім разі далеко більше знаходиться у моїм оповіданню».

Косачева питалась, яку тенденцію поза підлизуванням до »земного бoga« бачив Франко в »дуже гарному« — на його думку — оповіданні »Перемогла«, себто Кулішихи, які там характери, та ще й послідовний розвиток, який час і стиль, і далі писала ось-як: »І знаєте, я й перше думала се, а тепер з певністю предвижу, що оповідання нічого не даючи, опріч шаблонних постатей і шаблонних пригод, завжді знайдуть у нас горячу хвалу, а про попытки дати щось свіже, нове й написане в іншому стилі й колориті — критика скаже, що річ

власне — дуже пуста! Мене, коли хочете, займає
 ся психологічна, або навіть фізіологічна загадка: ко-
 ли на убогому столі зголоднілим, отощавшим пода-
 ється страва, в котрій нема нічого, — кажуть: чу-
 десно! і багато й смачно! Коли ж дають незмірно
 більше, незмірно повішу й різнообразнішу страву,
 тоді власне кажуть «мало», «не досить тонко» зго-
 тувано, не досить з перцем! — От цього я ніяк не
 можу розібрати! і власне отсе вражає мене й зда-
 ється тяжкою несправедливістю. Коли б мої опові-
 дання знаходили пустими, блідими в іншій богат-
 шій літературі, — я не здивувалась би цьому, бо
 в писателі з талантом, могутим звернуть на себе
 увагу в кожній, хоть би й дуже багатій літературі,
 я ніколи їй не п'ялась; але ж у нас...»

Згадавши дещо з історії своєї поеми «Козач-
 ка», реагувала Косачева ось-як: далі на замітки
 Франка, про її оповідання: «Звичайно, не буду спе-
 речатись з вами, говорить: «ні, в моїм оповіданні
 багацько содержания, єсть і характери й час». Се
 було б трохи кумедно!.. Я тільки поясню вам, через
 що у мене нема того, що ви указуєте. Хожденіє
 в народ належить — пізнішому часу; найхарактерні-
 шим обнаруженієм его, явились 70-ті роки. Перше, ніж
 були Любатовичівни, фігурировали Суслови. Зга-
 дайте, що характерним навіть Тургеневским рома-
 ном для 60-тих років була не Новь, а Отци и дѣ-
 ти; перше ніж радикали — були нігілісти, та й то
 не ті, якими їх знають тепер у Европі, себто соція-
 лісти, — а Базарови, отрицатели майже одної есте-
 тики. Правда, сей тип Базарова можна було взяти
 і мені для мого часу Товаришок; — але що ж за
 цікавість була б писати «по Тургеневу»? Я й напи-
 сала щось своє, — спеціально з області першого

пробудження наших жінок, першого стремлення їх ще тільки до науки. »Радикалізм« у їх з'являвся ще тільки в отриманні дитячої віри, інститутських ідеалів освіти й життя. От сей перший ступінь для »Першого вінка« мені й скотілося взяти! — Ви кажете, що Люба не робить нічого; — а я скоріше ждала, що мені скажуть, що дбальність Люби за надто велика, витягнута за уші, що Люба, — як і козацьки-патріотки Олени, — єсть скоріш ідеал авторів. І сказати вам по правді, я таки й думаю, що насправжки до сеї пори у нас і не було таких учених лікарюк, котрі б не поп'ялись у великі центри, оселились би лікарувати у селі. Ходження в народ було страшною, ефектною долею; але того напруження ставало тільки на ефектне й дуже коротке появлення між народом... Самі радикали, що ходили в народ, кажуть тепер, що то був »псіхоз«. І, справді, се так і було, — через те він так і охолонув швидко!

»Кажете, що потопаю в подробицях. Не оправдуюсь, а пояснюю, що роблю се умисне. По моему наші славутні українські писателі, — Нечуй, Мирний, пишуть не тільки без тушовки, не тільки не пером, а — пальцем: у їх зовсім нема дрібних штрихів, навіть контур виходить таким, як би його лиш мокрим пальцем ювести. Се по моему — велика хиба. Писатель нашого часу без дрібного описання — не мыслимый. От через те я й не цураюся »тушовки«. Ви кажете, що Кузьменко й Песцови (навіть Песцова!) вийшли рельєфніші, ніж голівні герої. Тим більше не слід викидати дрібних особ, — як ви пропонуєте; — хай хоть вони вивозять справу! — Звичайно, не думаю й здалека рівнятися з Гоголем по таланту, — такого не тільки

між жінками, а може й між нашими мужчинами не буде! — Скажу лиш про манеру його писання, з тею массюю подробиць, між котрими часом не знаєш, котра особа, котра вставка головніша, а котра з дальшого плану.

»Жалкую, що Кость здається лиш »пошляком« і »безличною куклою«. Я не думала спинятись на йому довго, — бо і взагалі мене займали не товариші, а товаришки. Впрочім тип »поета«, мечтателя Костя, і надто влюбчивого, як всі молоді поети (а інші й в поважному віку, як напр. Гейне!) зовсім мені не антипатичний. Він стоїв би й ширшого описання, але одно те, що я тільки що сказала про главність для мене товаришок, а друге — а друге... Ви ж самі починаєте свій лист з того, що я помилилася в обрахуванні і що »друку оповідання вийде не 7 арк., а цілих 10«. То скільки ж тих аркушів вийшло б, коли б я — додала хождєнія в народ, розширила розповідь про всі головні типи, — і про Райсу, і Костя й Корнієвича, — і т. д.?? Се вийшло б не оповідання, а роман, та ще й роман довгенький!... Нехай колись напишу й таке! Звичайно, вже ні в якому чужому виданні, а надрукую сама, особно. У мене давно задуманий роман з 70 р. хождєнія в народ, навіть скільки глав читали декому з київців. То й нащо ж було мішати в Товаришках аж дві фази радикалізму!

»Хвалите вставку про Бучинського Мелітона), кажете, що до того вона »зв'язана з цілим«. Отже знайте, що власне ця вставка зовсім случайна; ще писавши 14-ту главу, я не думала про Відень і знак(омство) Любці з Бучинським... А надумавшись, уже ж мусіла як небудь склеїти з цілим!.. Просто мені сеї вставки схотілося.

»Все оповідання, звичайно, теряє від того, що я не видержала його ще який час дома. Те, що послала вам, єсть перший і єдиний набросок; отак, як писалось уперше з голови, так і було вам послано, — ні чернового, ні якого іншого писання Товаришок у мене нема, через те і просила zostавити для мене мою єдину рукопись оповідання. (Так пишу й тепер прямо на чисто, — а потім підправляю, на скільки се можна, в рукоп(исі), посилавий для друку, та і вже. — Се не добре, але ж видержувать, давать видержуватись писанню, — не маю часу)«.

Далі полемізувала Косачева широко з Франком на тему кованих слів, що закинув їй Франко, й кінчила свій лист: »Боюсь, що поки прийшло мое письмо, ви зробили, як думали: — себто повикидали дещо з оповідання. Се було б мені дуже неприємно. Я хотіла б, по причинах вищим, щоб усе так зосталось, як написано. Нехай собі буде! Справляючи рукопись перед посиляннем, я кожную строчку обдумала. Як що лятимуть, то дарма! Тепер я готова до всього! Коли ваша ласка, зробіте дві послані вставки і конечно додайте мою післямову«. Повідомляла також, що в окремому письмі посилала гроші на альманах, себто 100 рублів.

»Товаришки« Пчілки надруковані в »Першому вінку« на сс. 231—357, а »післямова« до них на сс. 358—359. Остання являється коротким зібранням виводів авторки в листовій полеміці з Франком. Крім оповідання надрукувала Пчілка в альманаху коротенький некролог К. І. Карасинської-Троїцької (сс. 463—464). Щодо вставок — першу з них прохала Пчілка дати в XI. главі після слів: »Тільки дедалі все скучніше ставало за всім своїм, — молюдь жадно кидалась за русскі журнали й газе-

ти, про листи вже нема що й казати!» Текст уставки був такий: »Там, дома, роїлося нове життя, від котрого сюди чути було тільки відгомін его. Нарождалась нова література й критика, здійсмались все нові питання. Та теперішнє університетське життя з его пильною наукою мало своє право, не давало одриватись від его«. Ця вставка мала б прийти між 5 і 6 рр. згори на с. 291. У друкованому тексті її нема.

Другу, довшу, вставку бажала Пчілка дати в XIV. главі, в дійсності в XV. главі, себто на с. 317, де зам. р. 18 згори »Люба мовчала, дивлячись у землю« прохала Пчілка вставити ось-що:

— Я теж маю схоронить об вас добру пам'ять! Ви перший збудили в мені поривання вперед до всього світлого!.. Ви перший просвітили й напутили мою думку!

— А ви не осудите мене, що я тепер не іду з вами далі по тій путі, котрою підете ви?

— Ні!... Коли вам судилося бути хочай би просвітителем других, се теж велике завдання!..

— У всякім разі вірте, що я не зражую моїм головним принципам. Те саме світло, котре засвітило вам, світить і світитиме завжди й мені!

Про Бучинського згадала Пчілка в XVI. главі свого оповідання. З приводу цієї згадки писала Кобринська 1 липня до Франка, що »Бучинський, якби не був такий скупий, як має бути, то певне купив би з сорок примірників нашої книжки за те, що там Пчілка згадала про него«.

На другий день вислала Косачева сто карбованців, пишучи: »Посилаю вам ті сто рублів, про которі писала у вчорашнім листі. Всіх грошей, значить, з сими послано 250 р., — на 50 р. більше,

ніж я винна була послать, та се нічого, якось ми там потім обрахуємось з пані Наталією». Тому, що вислала попереднього дня «занадто багацько писання», прохала тільки «прибавить ще в самому кінці повісті після слов «а щастя було так близько, так можливо» — от-що:

«Та чи найшов би він щасте у тій скромній долі, котру вибрала собі Люба? Йому мріялась ширша дорога...» Й цього додатку нема в друкованому тексті оповідання Пчілки.

Після того вислала Косачева Франкові знайдені в себе давно їй прислані вірші Олени Ластівки, себто Олени Антонівни Косачевої, авторки колись виданої окремо поеми «Ганна». «Не дуже то, може, — писала з цього приводу Косачева, — сі вірші подобають до жіноч(ого) альманаху, — щось жінки тут у дуже комічному виді виступають, — ну, та коли се собі народня гумореска, то може й нічого! Для «разнообразія» щось до сміху нехай буде, хоть з етнографії, — не все ж смутиться!»

Разом із тим прохала присилки коректури свого «послїсловія до Товаришок», мотивуючи своє прохання юсь-як: «воно для мене дуже важна річ, — а ще до того ви на мене такого страху нагнали, що треба ще раз проглянути та обміркувати в останнє те, що вийде вже яко певне слово самого автора, а не дїйствующих лиц!» У дописці зазначила Косачева, що в неї ще повинен бути вірш «про оборону Буші».

Побачивши своїх «Товаришок» повкорочуваними в друкованому тексті, Косачева писала в недоведеному листі до Франка: «Прошу вас, вишліте мені мою рукопись повісті Товаришок. Не сподїваюсь, щоб вона могла пропасти, бо і в листі

при посилянню рукописі, і на самій рукописі (для відома всім, хто мав її при друкові) я писала про **мое** бажання, щоб рукопись не була знищена, а зоставлена для повороту мені, коли вона вже не буде потрібна для друку. Не думаю, щоб ваше сердінне (котрого об'яви, впрочім, доволі значні) подвигло вас до того, щоб ви умисне не схотіли уволити мого жадання, вираженого з-початку й тепер; сподіваюсь, що у всякім разі рукопись мені пришлете. Може бути, вам здасться ніяковим посилать рукопись, — котра у многих місцях вами перечеркнута; але сим не клопочіться, — нехай се посиленні рукописі не заважає: хоть правда, що ви ті численні скорочення зробили без мого дозволу — і в великий ущерб повісті, бо у многих місцях через ваші скорочення губитья не тільки аргументація поступків діячів, але навіть нитка розповіді, — але раз ви були уможовані головною господинею діла, панцею Кобринською, яко редактор, то по «літературському звичаю» мабуть уважати себе в повному праві розпорядитись зо всіма рукописями, як схотіли, забувши навіть слова свого листа до мене («буду ждатеь вашого дозволу» — відносно пропонованих скорочень). Ну,

та факт тепер «совершившийся» і зостається з ним примириться. Одного утішення прошу — пришлите мені мою «уніку», котра буде для мене памятною первістного составу оповідання. Ся памятка, яко автограф цікавий для мене і сім, була жадана мною ще й перше, [коли я навіть не думала ні о яких змінах рукописі і — повторяю — не гадаю я, щоб ви, який би не був ворожий ваш настрій протів мене, наплювали на мое, нехай і «сантіментальне» бажання, на котре я, як мені здається,

у 'всякім разі маю право».

Не отримавши протягом двох місяців свого бажаного рукопису, писала Косачева в недатованому листі знову до Франка: »Два місяці перед 'сим я писала, щоб ви були ласкаві прислати мені мою рукопись Товаришок. Мене дуже огорчають ті численні скорочення, котрі ви поробили в моїй повісті (без мого жадання й позволення); може быть, що ви різали повість, бажаючи зробити, як ліпше, — але все ж мені сі юбрізки не милі і навіть досадні. Я думаю, що такого трагі-комічного случаю ще й не було в нашім видавництві: юбрізана праця самого видавця. (А я ж бо ото пропечатана ніби яко іздателька-спільничка альманаху). Уже яку найменшу втіху (а часом може найбільшу!) має іздатель з тим, що в його виданню уже чие не чие, а його власне писання буде надруковано цілком! Тож бо думалося мені з певністю, що ні цензорських, ні редакторських порізок в надрукованих Товаришках бачити не буду!

»Яке гірке розчарування: — власне »Товаришки« зостались порізані, вами, (навіть не спільничкою, панею Кюбринською), в такій мірі, як ще ніколи не різала мого писання й російська цензура! — Знов таки скажете, що ви хотіли зробити на користь творюві, — а значить, і мені яко авторюві, і що ви мали право редакторське, доручене вам панею Кюбринською (але не мною відносно до моєї повісті, про котру я власне писала, що хоть я й бачу сама, що повість довга, але нехай вона йде без скорочень, так як написана. Власне й грошей задля того послала більше, ніж мною й пані Кюбринською) умовлено було, що я дам 200 р., — я ж послала 250, власне уважаючи на довгість Товаришок).

»Але, у всякім разі, скільки б не вимовлялись ви і скільки б не виливала своїх жалів я, — діло зроблено! Зостається, — перше, наука для мене наперед (богата многими спостереженнями, чи наблюдениями в мирі товарисько-літературному!...), а юпріч того зостається юдна річ, котрою до якої міри може бутъ поправлена та по моїй гадці кривда, котру ви мені зробили: власне зостається те, що ви можете прислатъ мені поворотню мою рукопись Товаришок. Нехай буде вона почеркана, се дарма, — я все ж можу возстановитъ її в друку, як би переписала і надруковала удруге тут. — Отже і прошу вас вельми, пришліте мені ту рукопись. Не думаю, щоб вона пропала, бо ще посилаючи її до друку, я просила вас, яко наглядавшого за друком, зберегти її, зберегти цілість аркушів, хоч би й розриваних при друку. Сю просьбу написала навіть на першій картці повісті. Для мене обладування рукописсю важне, — найбільше тепер, — задля того, що ніякої чернкової юпріч двох малесеньких конспектів глав, — не маю. — Сподіваюсь, що хоть ви, очевидно, й дуже гніваєтесь на мене за мою одповідь з поводу дорікання вашого в моім ковальстві, либонь за вираз мій »вращу, исцѣлися сам«, — але гнів ваш, я думаю, тут ви не повинні простирать, — і рукописі я сподіваюся». Косачева думала, що її попередній лист не дійшов до рук Франка, й тому свій новий лист вислала на адресу редакції »Зорі«.

VII.

Довго не могла Косачева забути Франкові його скорочень в її »Товаришках«. Правда, у своїй автобіографії з 1929. р. вона не згадала про цю справу, але її нехіть до Франка за його редагування »Першого вінка« видко з такого її закиду

Франкові: »На превеликий жаль сталося так, що твір дуже талановитої авторки (тоді ще мало відомої) О. Кобилянської зостався забракованим. Доля хотіла, щоб якраз це її оповідання забракував Франко. Таким чином єдиний із письменників, що мав дорадчий голос, спричинився до такої шкоди для альманаху. До самої редакції альманаху я була не причетна, а тому, яке це саме було оповідання Кобилянської, — я не знаю». Одначе Йосип Маковей у своєму нарисі про Кобилянську в «Літературно-науковому Вістнику» за 1899. р. виявив заголовок оповідання, яке написала Кобилянська 1886. р. для жіночого альманаху, себто «Вона вийшла заміж». Маючи згадане оповідання в своїх руках, Маковей стверджував, що «вона й не заслуговувала на друк». Ту саму новельку переробила потому Кобилянська й продовжила та післала на спробу до німецького часопису „An der schönen blauen Donau“ де також її не прийняли. Одначе редактор згаданого часопису влив в авторку довір'я й захопив її до праці на вибраному полі. Підбадьорена авторка поправила знову своє оповідання, скоротила, назвала «Людиною» і вислала 1888. р. в редакцію «Правди», звідки відіслали їй її оповідання з заміткою, що авторка не знає української мови, й порадою вчитись її. Аж восени 1892. р. вислала Кобилянська «Людину» в редакцію «Зорі», де вона появилася щойно 1894. р. Якщо пригадати цю історію і погрози деяких авторів, що відречуться прилюдно авторства в разі змін в їх писаннях, провина Франка дуже зменшується. А коли пригадати слова Кюбринської, що також мала вплив на Франка, а саме, що Кобилянська надіслала друге оповідання для альманаху, але дуже нужденне, то й зменшена

провина Франка стане вислідом не лиш його особистого літературного смаку, але й ініціаторки альманаха.

В листі Кобринської з Цюриху з 24. травня до Франка є згадка також про якусь авторку М. В. Але чи написав узагалі Франко до неї, чи вона нічого не прислала, не відомо. Кобринська писала, що на неї »варто і почекати«, тішилась, що Франко сам напише до неї, але все таки бажала б »знати, о чім має бути написана розправа«. »У мене нема »авторського самолюб'я« — писала Кобринська — і можете сміло відкинути, що вам не по обзася, хоть також з другої сторони у мене нема і довіря до себе та такі неудачі надовго паралізують мою охоту до писання. О Учительку я не дбаю, та навіть не можу нагадати, що там писала, але за тамту трюхи мині встид, бо коли Пчілка хотіла пізнатися з цілею Товариства, то я її тоту розправу післала — та її еще щось там вподобалося — видко, щосьми юбі в юднім розумі. До Шнайдерки я не писала, пошеже я знаю з досвіду, що тоті всі учительки все в такий спосіб нарікают на учительство, якби допрошувалися, аби який прийшов та звільнив їх від свого хліба, — та по-друге доїло мені уже тільки усіх їх просити. Будьте однак ласкаві звернути бачну увагу, щоби в цій розправі не було плачу на жіночу самостійність. Колись буду вас просити, щобиєте мині віддали письмо Ганни Б(арвінок) і відкинене моє писане. Мені туго і це з бібліографією, пишу майже все з пам'яті, може би ся без неї обійшло? Еле ще доносить міні батько, що послав вам на Альманах 50 зр., та може уже надійшли гроші і від Косачевої, — я готова еще 50 зр. післати, як буде треба«. Згадувала також, що

Майже
зобач

»троха сердилася« на Франка, бо в „Głosie“ »прочитала майже слово в слово розправу (Франкової) жінки о задрузі і т. ц.«, а »се відбирає оригінальність нашої книжці«. Стаття Франка: „Gmina“ „Zadruga“ wśród rusińskiego ludu w Galicji i na Bukowinie“ надрукована в 192. варшавського „Głosu“ (сс. 294—296). Щодо слів листа Кобринської про якусь розвідку Шнайдерівни — в «Першому вінку» нема ніякої її статті.

Крім згаданих тут статей із писань Кобринської надруковані в альманаху два белетристичні твори: »Пані Шумінська. Образок з життя« (сс. 177—195) й »Пан судія. Образок з життя« (сс. 376—395) і стаття »Замужна жінка (середньої верстви« (сс. 406—416).

З приводу »Шуминської« Кобринської не зашкодить навести ось-що з її листа до Павлика з 28. листопада 1888. р.: »Як уже до Франка писалам, що доглупалам ся до моїх ідей сама без помочи мушин, »своїм власним житем«, а властиво досвідом. Доказом най послужит, що моїм першим твором була »Шумінська«, в котрій Терлецький, як читав в Січі, не змінив ані юдного слова. Франко приладив був раз то оповідане до »Зорі« і додав був кілька стрічок від себе (щось на хвалу народоців), але я від »Зорі« відобрала; а даючи до альманаха, той уступ упустила, — найоригінальніше, що Франко сам признав, що добре зроби́ла. Скінчилося лиш на звичайних поправках, що до писовні, в чім я, як знаєте, не бита«. Тут також писала Кобринська про вплив Франка на себе таке: »Цікавий період в моїм житю комплетної апа[та]тії до всего, що руске. Тут доперва виступає заслуга Франка, его перші повісти про жите бюриславске

поразили мене і допомогли вироблені вже у мене загально-людські ідеї оперти на національних умовах. Що тим більше дивне для того, що власне Франко, Ви і др. впровадилисте в Галичину загально-європейські ідеї, котрі в многих взглядах станули ворожо протів пануючого націоналізму, а у мене сталося се наоборот».

Статтю, що на ній так дуже залежало Кобринський, а саме »Про первістну ціль Товариства руських жінок в Станиславові завязаного 1884. р.« надрукував Франко (сс. 457—463). Віддаль змісту цієї статті від речі, прочитаної на перших загальних зборах жіночого товариства, це заразом міра дволітнього впливу Франка на Кобринську. Про зав'язання жіночого товариства, висловились прихильно не тільки українська, але й польська та російська журналістика, навіть присвятили цілям товариства довші статті („Kraj“, „Gazeta Narodowa“, „Ateneum“, „Prasa“ й т. п.; »Одесский Вестник«, »Заря«), а український учений Левко Маячинець, себто Орест Левицький, пошанував його присвятою своєї праці »про шлюб на Україні в XVI—XVII. стол.«.

Новою й неможливою в 1884. р. є тут гадка Кобринської, що »в наших часах таким новим і сучасним потребам найбільш відповідним напрямком літературним є реалізм, т. є. представлення дійсного світа, дійсного життя, дійсних, не абстрактійних і не підкрашених людей та людських наметностей і відносин. Напрям той у нас покищо бореться ще з останками напрямів давніших, котрі виводять протів него правила мнимої естетики, або стараються вирвати йому ґрунт з-під ніг, денунціюючи його, як щось революційного й »неблагонадежного« (с. 459.).

Або: »Кожна доба історична кидає наперед лиш часть людей, з-поміж котрих вибігає ще мала горстка як би заповідження життя, що відроджується. Аж пізніше всі приходять до того самого переконання, що вони; тих однак перших віщунів дуже зле витають, не щадять підозрінь і прикростей і називають їх ворогами загального спокою й ладу. Отсе й є джерело, з котрого пливають так многі нещасні історії мучеників, котрим гірко приходило й приходить не раз терпіти за те, що перші за-уважали й сказали про нові потреби загалу. Чим даліше глянемо в минувшість, тим виразніше бачимо, що в часах, коли менше посідано способу до скорого розповсюдження людських думок, страшніша була історія мучеників, як також, що поступ очевидно прямоє до того, щоб кожна, з якихбудь причин зроджена ідея уже в перших своїх фазах розвитку загортала якнайширші круги й переходила в маси«. В таких словах слідний уже не тільки вплив Франка, але й в деяких із них відгомін особистого пережитого Кобринської в зв'язку з заснуванням жіночого товариства.

По виході альманаха й Кобринська бачила клопоту в розсилці книги й 24. червня прохала до-свідченого в таких справах Франка »докладно по-інформувати« її, що має робити. А стверджуючи 1. липня, отримання п'ятиох примірників альманаха в листі до дружини Франка, висловлювала жаль, що не докинула ніодного слова до посилки, й писала про альманах, що без Франка »не вдала би була его сама видати, то дійсно не знаю, — стояло далі в листі, — як і коли буду могла вашому чоловікови за тону велику прислугу відвдячитися — натепер передайте наше руске спасибі!»

На перешкоді повноті цього нарису стоїть недоступність листів Франка до Кобринської з її архіву, що замість до Бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка попав у непокликані руки несерйозної людини.¹⁾ Далі ледве чи всі листи Кобринської заховалися в архіві Франка, а вже й відгадати не можна змісту усних розмов Кобринської з Франком у справі альманаха. Тому й не було вище згадки про ще три авторки, що взяли участь в альманаху, а саме Ольгу Левицьку*) з її «правдивою приподою» «На чужині» (сс. 106-112), Олену Грищай з віршом «В осени» (с. 160) й Сидору Навроцьку з оповіданням «Попався в сіть» (сс. 418—455).

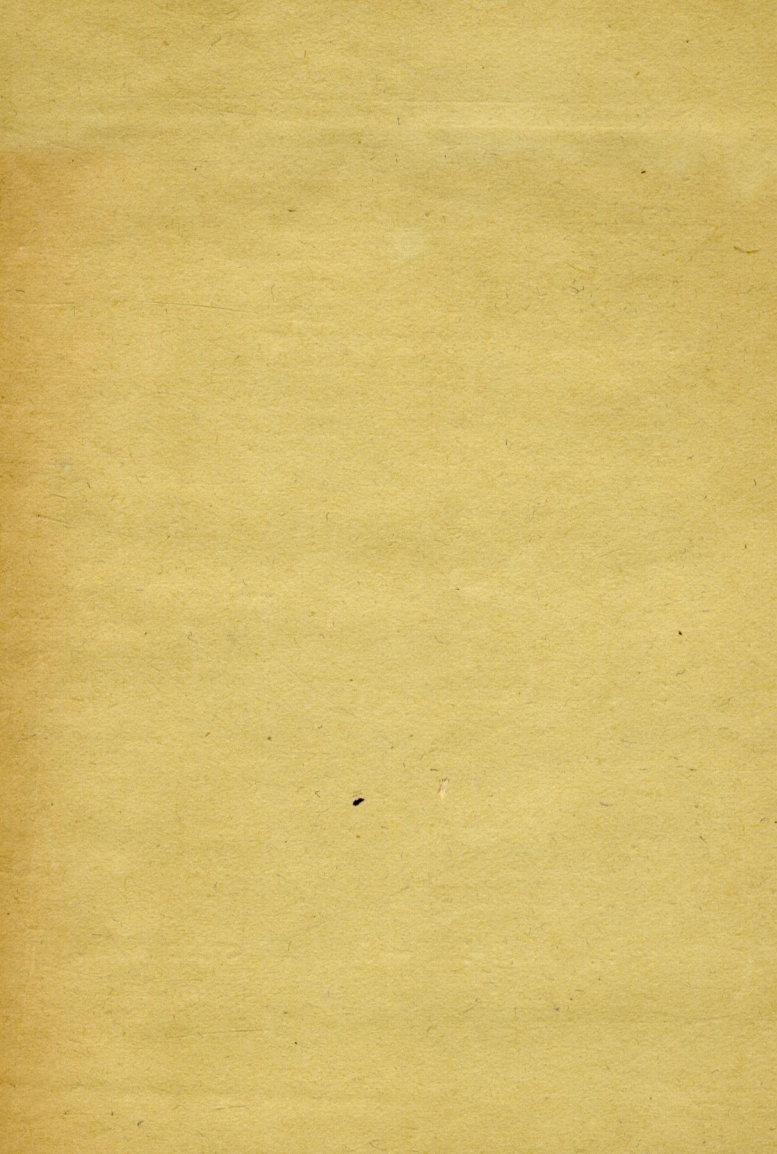
Так народилась книга, що, як писав Франко в «Молодій Україні», «належить до найкращих і найбагатших змістом наших видань із того десятиліття. І хоча може не всі авторки, що зложилися своїми працями на ту книжку, оправдали надії, які можна було покладати на них, про те для історика нашої культури й нашого національного відродження ця книжка завжди буде дорогоцінною пам'яткою. В ній мов у дзеркалі малюється й сумний, безтямний стан нашого ніби інтелігентного жіноцтва в давнішім часі, і перші початки та услів'я нового руху, і су-

*) Про неї писала Кобринська в листі з 28. листопада 1888. р. до Павлика ось-що: «Ольга Левицька пописалася в «Зорі» переводом, аж ми встид, що альманахова... Діло уже сміло може сказати: «наше жіноцтво обійдеся без Кобринської», як се в 75 числі по виданю альманаха писало». Тут є мова про «Ядес». Вхідне оповідане К. Н. Леонтієва. З російського», надруковане в чч. 19 й 20.

1) Архів Кобринської - видана темініш Кобринської Анна Величка до Харкова

часний економічний та соціальний стан української жінки селянки й інтелігентної, і почуття та й ідеали жіночої молодезі, надиханої новими змаганнями. Голоси жінок галичанок і українок (себто наддністрянок і наддніпрянок) переплітаються й зливаються в одну гармонію; почуття дружності й духової близькості, не вважаючи на політичні межі, виявляється досить ясно, бодай у сфері найбільш освічених, вільних жінок».

Але й зараз по виході книги відгукнувся Франко на «Перший вінок», між іншим у варшавській „Prawd-i“; його замітка тут покривається з наведеними вище словами статтейки „Pauli Z“ у львівському „Ruchu“ — ще один доказ, що цим жіночим іменням підписав Франко власну статтейку. З приводу рецензійної замітки Франка в „Prawd-i“ надало на нього «Діло» в 75 ч., заявляючи при кінці нападу: «Як кажуть люди, п. Франко вписався в реєстр сотрудників „Kur. Lwowsk-ого« — а вже і там тепер зачало пахнути тим духом, яким пахнуть всі дотеперішні дописи його в інших польських газетах». (Зміст «Першого вінка» подало «Діло» в ч. 64 з 23. червня). Неабияку поміч, підпору й оборону в особі Франка для себе ствердила Кобринська в листі з 17. грудня 1888. р. до Павлика, пишучи про нього: «Межи нами не було ніколи навіть тіни ніяких личних відносин, а однак ми принаймій до тепер сильно разом держали». Пізніше вразлива на кожне критичне слово Кобринська була менше задоволена літературно-критичним змістом Франка.

34.496 Ф В-645

„Новий Час“ найбільш поширений, ілюстрований український національний щоденник

„Новий Час“ приносить кожного дня всебічні відомості з усіх ділянок життя

„Новий Час“ багатством інформацій дорівнює чужій щоденній пресі.

Видавництво **„Новий Час“** платить від кожного проданого примірника

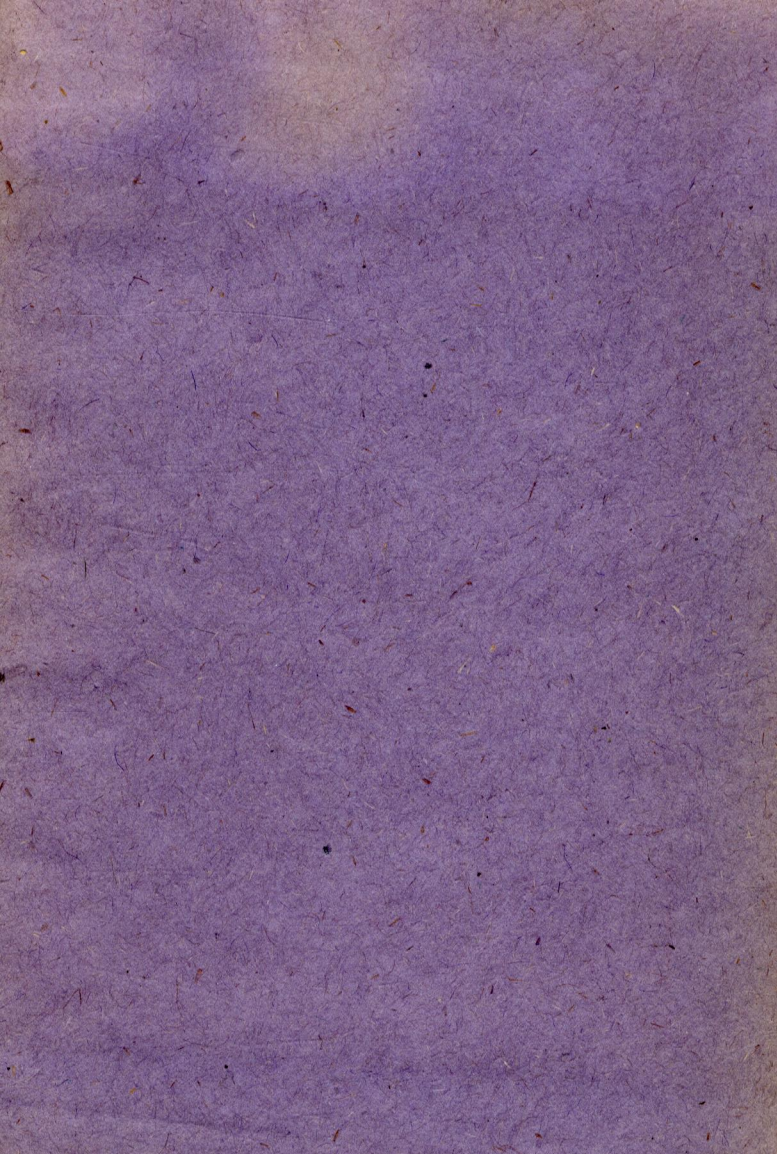
1 грош „РІДНІЙ ШКОЛІ“

За 4 місяці заплачено **3326 зл. 50 гр.**

Місячна передплата: 3 злотих, у Львові з доставою до мешкання 3 зл. 25 гр.

Передплатники отримують кожного місяця за доплатою 40 грошів триаркушевий додаток „Історії Української Культури“.

Адреса: **„Новий Час“** — Львів, Косцюшка 1а.

W.34.496

$\Phi \frac{VI}{B-645}$